

PSİKOLOJİK TEFSİR

Ferruh KAHRAMAN

Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Arab Dili ve Belâğatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

ferruh.kahraman@deu.edu.tr

ÖZET

Psikolojik tefsirin tarihi çok yenidir. Bununla birlikte psikoloji alanında yapılan Kur'ânî çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Psikolojik tefsire artan bu ilgi ve bu alanda çoğalan eser sayısına rağmen mezkur alanın metodolojisi hakkında yeterince çalışma yoktur. Psikolojik tefsir alanındaki çalışmalar tecrübe olmaktan ziyade, konulu-bilimsel tefsir grubuna girmektedir. Bu çalışma genel tefsir kurallarını ve psikolojik tefsir alanında yapılan çalışmaları göz önünde bulundurarak bir psikolojik tefsir usulü ele almaya çalışmaktadır. Ayrıca, psikolojik tefsirin tanımı, konusu, gerekliliği ve eksik yönleri hakkında bilgiler vermekte; en sonda da Kur'ân'dan bazı örnekler üzerinde durmaktadır. Bu çeşit tefsirlerin yazılması günümüzde bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, tefsir, psikoloji, yöntem, konulu, bilimsel tefsir

PSYCHOLOGICAL TAFSEER

A psychological tafseer of Quran has not been wholly written yet. Until now, the studies concerning psychological tafseer would be regarded as topical-scientific tafseer. The history of that kind of tafseer is very much new. However, day after day, the number of Quranic studies in the field of psychology increases. While the interest and number are going up, there is no so much studies concerning the methodology. The present study addresses the methodology of psychological tafseer by regarding the general tafseer rules and the studies in the field of psychological tafseer. This article covers the definition, subject and essentiality of psychological tafseer and then gives some verses in the Quran. Thus, editing this kind of tafseer studies became inevitable.

Key Words: Qur'an, tafseer, psychology, methodology, topical-scientific tafseer

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, tarih boyunca değişik açılardan ve farklı konulara ağırlık verilerek tefsir edilmiş lakin onun müstakil olarak psikolojik tefsiri, bugüne kadar hiç yapılmamıştır. Son dönem müfessirlerden Seyyid Kutub, İbn Aşûr ve Mevdûdî, tefsirlerinde nispeten psikolojik tahlillere yer vermiş iseler de, Kur'ân-ı Kerîm'in bir bütün olarak psikolojik tefsiri henüz gerçekleştiril-

memiştir. Kelâmî, fikhî ve tasavvûfî tefsîrler gibi psikolojik tefsîrlerin de yapılması, çok önemli bir meseledir ve Kur'ân'ın bir mu'cizesi olarak da değerlendirilebilir. Zira, Kur'ân-ı Kerîm'de bir mesele değişik yerlerde tekrar tekrar ele alınır ve farklı malzemelerle ifade edilir. Bu tekrarlar ve aralarındaki ince farklılıklar arasında bazı hikmetler vardır. Kur'ân-ı Kerîm tarih boyunca yaşamış değişik şahıs ve kavimlerin fitratlarını ele alırken birbiriyle örtüşen ve ayrılan karakterlerine de vurgu yapmaktadır. Anlatılan olayların tarihî sebeplerini ve tarih felsefesini bilmek, milletleri karakterleriyle tanımak, kavimlerin bedeviyetten medeniyete ulaşma yolculuğunda hangi peygamberlerle hangi devreyi yaşadıklarını görmek ve netice olarak da Hz. Muhammed'e (s.a.s) kadar geçen devreleri bir bir gözden geçirmek suretiyle Kur'ân'da anlatılan hâdiselerin kahramanlarını tahlil etmek, insanı ve onun oluşturduğu toplumu anlama yönünde çok farklı ufuklar açacaktır.

Allah insanı yaratandır. İnsanı yaratması hasebiyle yine onu en güzel tanıyan ve tanıtan O olacaktır. Ademoğlunun mahiyetine bir kısım duygu, his ve latifeler bizzat Allah tarafından konulmuş/şifrelenmiştir. Allah, Kur'ân'ın pek çok âyetinde kâinatı nasıl ele almışsa insanı da bu şekilde ele almıştır. Bu itibarla da insanın içi ve dışı genel hatlarıyla Kur'ân'da mevcuttur denebilir. Psikoloji, insanı belli ölçüde ele alıp onu değerlendirse de pozitif ilimlerin içine düştüğü kısırlığa girerek çıkmaza düşmektedir. İnsanın, kendisini bütün hususiyetleriyle izah ve şerh edebilmesi için başta Kur'ân olmak üzere mevcut ilahî kitaplara müracaat etmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Makalede öncelikle psikolojik tefsîrin yerinin bütüncül olarak görülebilmesi için kısaca başta Seyyid Kutub, İbn Aşûr, Mevdûdî ve diğer müfessirler olmak üzere tefsîrlerdeki psikolojik analizlerden örnekler sunulmuştur.

1. Psikolojik Tefsîr

Psikoloji, Latince psyche/rûh ve logos/bilgi kelimelerinden oluşmakta olup rûh bilimi anlamına gelmektedir. (Ancak bu rûhu, dinî ve felsefî anlamdan ziyade insanın algıları, düşüncesi, zekâ, duygu ve davranış gibi zihin veya beyin işlevleri olarak algılamak gerekir.) Psikolojinin, bilim olarak tekâmülünü tamamlama sürecinde pek çok tanımı yapılmıştır. Meseleye bazı psikologlar sadece zihin açısından bazıları da gözlenebilen davranışlar açısından yaklaşmıştır. Meselâ, William James, (ö.1910) "Psikoloji, rûhsal hayatı inceleyen bir bilimdir"¹ diye tanımlarken John Watson da (ö.1956) "Gözlenebi-

¹ James, William, *The Prenciples of Psychology*, Cosimo Classic Inc., New York 2007, s. 1.

len davranışların bilimsel incelemesi”² olarak tarif etmiştir. Günümüzde ise bu parçacı tanımlar birleştirilerek psikoloji, “insanın zihnî süreçlerini ve davranışlarını, davranışların altında yatan temel nedenleri akademik ve uygulamalı olarak inceleyen bilim” olarak tanımlanmaktadır³.

Psikoloji alanında ilk eserlerin verilmeye başlandığı yıllarda bu branşa “İlmü’r-rûh”, daha sonra “İlmü’n-nefs”, “Psikoloji” ve “Modern Psikoloji” tabirleri kullanılmıştır. Günümüzde bunlar içerisinden daha çok “Psikoloji” kelimesi tercih edilmektedir. Arapçada ise başlangıcından günümüze “İlmü’n-nefs” terkihi kullanılmıştır. Bununla birlikte “İlmü’n-nefs” ifadesi tefsîr araştırmalarında daha çok “İlmü’n-nefs fî’l-Kur’ân” kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır.

Tefsîrde psikolojik çalışma gayretlerinin tarihi yeni değildir. Bunun tarihi psikoloji tarihi kadar eskidir denilse yeridir. Meselâ Elmalılı, Kur’ân ilimleriyle ilgili çalışmalarda psikolojiye de yer verilmesi gerektiğini düşünür. Kur’ân âyetlerinin psikolojik yönünün bulunduğunu bu açıdan ilahi hitabın insan merkezli de yorumlanması gerektiğini anlatmak için “fakîhu’n-nefs veya marifetü’n-nefs” ifadelerini kullanır⁴.

Psikolojik tefsîr, müfessirin âyetlere psikolojik açıdan yaklaşıp ondaki psikolojik tahlilleri ortaya çıkarma çalışmalarıdır. Psikolojik Tefsîr, Kur’ân’da insanı, onun duygu, düşünce ve davranışlarını psikolojik yönden değerlendirmeyi, ilahî hitaptaki psikolojik yönlerin ortaya çıkarılması, ondaki ilke ve temel esasların insanlara uygulanabilirliği ve dininin sunduğu her şeyin insan fitratına uygunluğunu konu alan yeni bir tefsîr çeşididir.

1.1. Psikolojik Tefsîrin Konusu

Kur’ân’ın ana konularını başlıca dört esasta ele alabiliriz. Bunlar Allah, peygamber, ahiret inancının yanında ibadet ve adalettir. Bazı müellifler ise Kur’ân’ın, ana konularını “insan”, ulûhiyet, kâinat, âhiret, peygamberlik, ibadetler ve toplumsal düzen olarak sıralamışlardır⁵. Böyle olmakla birlikte Yüce Allah’ın muhatabı ve hedefi insandır.

² Watson, John, *Psychological Review*, “Psychological As The Behaviorist Views It”, Washington, sayı 20, s. 158.

³ Plotnik, Rodtabei, *Psikolojiye Giriş*, çev. Tamer Geniş, Kaknüs Yay., İstanbul 2009, s. 4.

⁴ İbrahim Gürses, “Elmalılı Tefsîri’nde İnsan ve Davranışı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, 2001, s. 163.

⁵ Demirci, Muhsin, *Kur’ân’ın Ana Konuları*, Marmara Üniversitesi İlah. Vakfı Yay., İstanbul 2008, s. 22; Cevdet Said, *Değişim Rüzgârları*, çev. Muzaffer Marangozolu, Pınar Yay., İstanbul 2005, s. 102.

Kur'ân'a bakıldığında iki türlü insan portresinin olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki genel, potansiyel/fitrî olan insandır. İkincisi ise, bu fitrî özelliklerini eğitim ve çevre faktörünün etkisiyle şekillendirdiği bir kişilik olarak karşımıza çıkan yani ikinci fitratıyla insandır⁶. Kur'ân değişik vesilelerle hem genel olarak hem de kişilik olarak insandan bahseder. Kur'ân'da insanı konu alan pek çok âyette, genel hatlarıyla onun yaratılış sürecinden, ruhî ve psikolojik durumundan, insanî yapının değişen ve değişmeyen yönlerinden ve bunun sonucunda ortaya çıkan makbul ve mezmum kişiliklerden bahsedilir⁷.

Vahyin ana gayesi ve muhatabı olması münasebetiyle insan, Kur'ân'da çokça zikredilmiş ve maddî-manevî boyutlarıyla genişçe ele alınmıştır. İnsanın mahiyeti ve kişiliği, insanın Yaratana ve yaratılanlara karşı konumu ve insanın âlem ile münasebetleri gibi konular detaylı bir şekilde işlenmiştir. Kur'ân, psikolojinin ilgi alanı olan birçok insan davranışına ve bunların sonuçlarına bünyesinde yer verir. Kur'ân'da insan; yaratılış ve tabiatı, zaaf ve kabiliyetleri, taşıdığı değer ve gayeleri açısından ele alınır. Farklı bağlamlarda âyetler; insanın fitrî özelliklerini, gelişimini, alışkanlıklarını, sosyal rollerini, inançlarını, dinî ve ahlâkî tutumlarını, davranışlarını ortaya koyar ve tasvir eder⁸.

Kur'ân, pek çok âyette insanın tabiatı ve karakteri ile ilgili betimlemeler yaparken kişilik psikolojisi ile ilgili ifadeler kullanmıştır. Bunlara ilaveten Kur'ân'da insanın psikolojik halleri, insanın gelişme evreleri, insan tipolojileri gibi farklı alanlarda bir hayli açıklamalar vardır⁹. Ancak Kur'ân, insanı ilk önce iman ve küfür bağlamında değerlendirdiği için onda iman ve inkâr psikolojisini görmek daha kolaydır. Hatta Fâtîha'dan sonraki ilk sûre olan Bakara bu temel psikoloji tahlilleri ile başlamaktadır¹⁰. Bu ana konuya ilaveten, vahiy, ilham, rüya, sosyal kaygıların insanlar üzerindeki etkileri, dini tebliğlere karşı insanların direnme ve mantikî savunma mekanizmaları geliştirmeleri, gurup ve toplum psikolojisi gibi pek çok konuda Kur'ân'da malumatlar

⁶ Kahraman, Ferruh, *Kur'ân'da Karakter Tasviri*, Tıbyan Yay., İzmir 2014, s. 389.

⁷ Şanver, Mehmet, "Dinî Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'ân'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: I, Bursa 2001, s. 137.

⁸ Kırca, Celâl, *Kur'ân ve Bilim*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996, s. 22; Sert, Hüseyin Emin, *Kur'ân'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge Yayınları, İstanbul 2003, s. 14; Yılmaz, Hasan, "Kur'ân'da Her Konu ve Bilgi Var mı? –Genel Bir Bakış–" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 26, Erzurum 2006, s. 199-200; Çiçek, Halil 20. *Asırda Kur'ân İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yay., İstanbul 1996, s. 52; Kasapoğlu, Abdurrahman, "Kur'ân'ın Psikolojik Tefsiri", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, sa. 1, Malatya 2011, s. 4.

⁹ Bkz. Kahraman, *Kur'ân'da Karakter Tasviri*, s. 103.

¹⁰ Bkz. Bakara, 2/1-20.

bulunmaktadır¹¹. Bu bilgilere sadece klasik tefsîr yöntemiyle değil de psikolojik açıdan da yaklaşmak gerekmektedir. Psikolojik müktesebatı kullanmanın yukarıda zikredilen konularla ilgili âyetleri anlamada faydalı olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla psikoloji ilminin alanına giren konulardan bahseden âyetler hatta bütün Kur'ân psikolojik tefsîrin inceleme konusu ve alanını oluşturur.

Psikolojik tefsîr; insan ruhunun pozitif bilimler tarafından ortaya konulan somut davranışlarını inceler. Dolayısıyla bu konuda ilk akla gelen davranışlar, peygamberlerin dinî davetleri, kavmiyle girdiği diyaloglar, itikâdî münakaşalar ile Kur'ân'ın vicdanları ve kalpleri eğitmede, toplumları sapkın davranışlardan uzaklaştırarak tevhid inancını yerleştirmede güttüğü psikolojik yol ve yöntemlerdir.

1.2 Psikolojik Tefsîrin Kur'ânî Temelleri

Kur'ân'da insan psikolojisini konu edinen bazı âyetler vardır. İnsanın yaratıcısı olması hasebiyle onu en iyi tanıyan varlık Allah'tır. Bu nedenle Allah Kur'ân'da, insanın mahiyet ve psikolojisi hakkında bilgi verip insanın kendi rûhî yapısı hakkında bilgi sahibi olmasını, kendi ruh dünyasını gözlemesini ve öğrenmesini tavsiye etmektedir. Psikoloji ise insanı objektif bir şekilde bir nesne gibi ele almaya çalışmakta ve insanın rûh dünyasını çözme uğraşı vermektedir. İnsanı tanıma çalışması içinde olan Kur'ân ve psikoloji arasındaki fark birisinin ilahî/yaratıcı diğerinin de yaratılan bakış açısıyla olmasıdır. Obje ise aynıdır. Kur'ân'daki psikolojik hakikatler, insanlara kim oldukları noktasında rehberlik ederek, beşerî bilimler konusunda insana fikir vererek ve ihtilafa düşüldüğü durumlarda da hakem vazifesi görerek doğruyu göstermektedir.

Kur'ân'da açıklanan psikolojik hakikatlerle, psikologların ulaştığı olduğu bilgilerde farklılık var ise bu bilim adamlarının meseleye bütüncül yaklaşamamalarından kaynaklanır. İnsan beşer olarak bir yandan diğer canlılarla müşterek özellik taşıırken manevî olarak da melekî özellikler taşır. Kur'ân'da olduğu gibi insana daima geniş çerçeveden bakmak gerekir¹².

¹¹ Hökekleli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 24; Yılmaz, Ali, "Kur'ân'a Göre İnkârın Psikolojik Tezâhürleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, sayı: 20, Erzurum 2003, s. 95; Köse, Ayhan, *Türkiye'de Psikoloji ve Din Psikolojisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2008, s. 53; Kahraman, *Kur'ân'da Karakter Tasviri*, s. 366.

¹² Meselâ, Freud ve Sartre gibi psikologlar insanın mana yönünü göremeyerek insanı sadece cinsel arzu peşinde koşan bir hayvan bakış açısıyla değerlendirmişlerdir. Hatta bunlar daha da ileri giderek bir bebeğin bile emmesini cinsellikle yorumlamışlardır.

Yoksa insan maddi hazlarının peşinde koşan diğer canlılarla aynı kefeye konulmuş olur. Kur'ân'daki psikolojik malumatlar, beşerî psikoloji için bir rehber vazifesi görmektedir. Beşeri psikolojinin usul ve metotları da Kur'ân'daki psikolojik hakikatleri anlamada önemli ilmî verilerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de psikolojik tefsîre işaret eden pek çok âyet vardır. Bunlardan ilki En'âm sûresinde geçmektedir. Yüce Allah mezkûr âyette şöyle buyurmaktadır: ﴿ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ ﴾ “...Yaş ve kuru hiç bir şey yoktur ki açık, net bir kitapta bulunmasın”¹³. Yüce Allah kitabında her şeyden bahsederek hem icaz yönüne vurgu yaparak peygamberin doğruluğunu ispat etmiş hem de ilim kapısını aralayarak insanlığı ufkunu açmıştır.

Bir başka âyette ise şöyle buyrulur: ﴿ سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَّبِعَنَّهُمْ ﴾ “Evet, Biz ileride onlara delillerimizi gerek dış dünyada, gerek kendi öz varlıklarında göstereceğiz; ta ki Kur'ân'ın, Allah tarafından gelen gerçeğin ta kendisi olduğu onlar tarafından da iyice anlaşılacak. Rabbinin her şeye şahid olması yetmez mi?”¹⁴. İnsanoglu, tarih boyunca nesnel bilimsel delil ve metotlarla varlığını araştırdığı gibi, kendi nefsinin, derununu ve melekî yönünü de aynı şekilde araştırmalıdır. Âyetteki ifadeyle enfusî deliller, tıp ve psikolojinin, afâkî deliller de diğer ilimlerin konusunu oluşturmaktadır. Kur'ân'a göre insanı ve psikolojisini araştırmanın en önemli amacı, kişiyi ilâhî hakikatlere ulaştırmasıdır. Yani âyette insanın rabbine ulaşmasında insanın mahiyeti, kainatın mahiyetine muadil olarak kullanılmıştır. Kur'ân'da, Allah'ın varlığının delillerinin kainat ve insan üzerine yapılacak çalışmalarla ortaya çıkacağına, ve muhatapların bu sayede Allah'ın varlığını ve büyüklüğünü daha iyi anlayacaklarına işaret edilmiştir¹⁵.

﴿ سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ ﴾ “ Biz ileride onlara delillerimizi gerek dış dünyada, gerek kendi öz varlıklarında göstereceğiz”¹⁶. Âyetin bu ifadesinde görüldüğü gibi insanın harici dünyası ve kendisi “âyetlerimiz” olarak nitelenmiştir. Kur'ân'ın kainattaki olayları ve insanın rûhî dünyasını “âyet” olarak isimlendirmesinde büyük hikmetler vardır. Allah'ın âyetleri; hem Kur'ân'ın bizzat kendinde, “âfâk”ta/kainatta ve “enfüs”te/insanın kendisinde açığa çıkar. Kur'ân'da bu âyetler, tevhîd hakikatinin yerleşmesi için anlatılır. Kelâmî âyetler, içermekte olduğu hakikatleri insanların zihinlerine sözlü

¹³ En'âm 6/59. Benzer ve yakın ifadeler için bkz. 6,38; 16,89; 39,63; 42,12; 10,61; 11,6; KM, Mezmurlar 39,16; Vahiy 5,1.

¹⁴ Fussilet 41/53.

¹⁵ Kılıç, Sadık, *Fıtratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s. 25; Çamdibi, H. Mahmut, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, Marmara Üniversitesi İlah. Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 12.

¹⁶ Fussilet 41/53.

olarak; kevnî âyetler, müşahhas birer ilâhî tecelli olarak; enfüsî âyetler de insanın fiziksel ve zihinsel yapısı, bâtinî melekeleri ve kalbiyle Allah'ı işaret eder. Bu hakikatten yola çıkarak İslâm âlimleri, kevnî âyetlerle kelâmî âyetleri birbirinden farklı görseler de nihâî tahlilde birbirinin tamamlayıcısı olarak değerlendirmişlerdir. Bu âlimler, hem Kur'ân'ın cüzlerinin, hem kainattaki varlık ve hâdiselerin hem de insanın ve onda cereyan eden hâdiselerin âyet olduğunu kabul edip, büyük bir yaratıcıya işaret ettiğini belirtmişlerdir¹⁷.

Kur'ân, insana aklî ve mantıkî delillerle hitap eder. Bu delilleri de afâkî ve enfüsî yollarla gösterir. İnsanın dikkatini de bu delillerle çekip kendisini tanıması istenir. Çünkü afâkî ve enfüsî deliller insanları hidâyete, imana ve ihsan şuuruna götürür. Kainatın ve nefsin varlığı insanı inanç yönünde güçlü bir şekilde etkilemektedir. Bu nedenle Allah insanı bu iki varlık üzerine düşünmeye teşvik etmiştir¹⁸.

Yine mezkûr âyette, ﴿سَنُرِيهِمْ﴾ “onlara göstereceğiz”¹⁹ buyrulmaktadır. Bu ifadeye göre gösterilecek şeylerin gelecekte olacağından bahsedilmektedir. Bu da zamanın ilerlemesiyle, ilim ve teknolojinin gelişmesiyle beraber insanın hem iç âleminde hem de dış âlemde yeni keşifler olacağına ve bu keşiflerle Kur'ân'ın ve bildirdiği hakikatlerin daha iyi anlaşılacağına işaret etmektedir. Kur'ân içerdiği ilmî hakikatler bakımından da mucizedir. Zaman göstermiştir ki, gün geçtikçe o daha iyi anlaşılmiş ve anlaşılmaktadır²⁰.

Psikoloji ilmine ve insanın iç dünyası üzerine çalışmalar yapılmasını bildiren bir âyette de şöyle buyrulmaktadır:

﴿وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ﴾ ﴿وَفِي أَنفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾ “Kesin inanmak isteyenler için yeryüzünde birçok deliller vardır. Bizzat kendi varlıklarınızda da böyle deliller vardır. Hâla görmeyecek misiniz?”²¹.

Bu âyetlerde Yüce Allah, Kendi varlığına, birliğine, kudretine, yalnız Kendi'sine ibadet edilmesi gerektiğine ve ahiretin hak olduğuna dair

¹⁷ Nasr, Seyyid Hüseyin *Bilgi ve Kutsal*, çev. Yusuf Yazar, İz Yay., İstanbul 1999, s. 205-206; Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm İdealleri Gerçekler*, çev. Ahmet Özel, İz Yay., İstanbul 2009, s. 61; Nasr, Seyyid Hüseyin, *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, çev. Şehabeddin Yalçın, İnsan Yay., İstanbul, tsz., s. 176.

¹⁸ Şarâvî, Muhammed Mütevelli, *Kur'ân Mucizesi*, çev. M. Sait Şimşek, Esra Yay., Konya 1993, s. 229; Eren, Cüneyt, “Kur'ân-ı Kerim'in İcâz Çeşitleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, sayı: 46/3, Ankara 2010, s. 137.

¹⁹ Fussilet 41/53.

²⁰ Zindanî, Abdulmecid, *Kur'ân'da İlmî Mucizeler*, çev. Resul Tosun, Kayhan Yay., İstanbul tsz, s. 113-114; Zindanî, Abdulmecid, *Kur'ân ve Kâinat Âyetleri Işığında Tevhid*, çev. Abdulhadi Timurtaş, Nida Yay. İstanbul 2009, s. 79.

²¹ Zâriyât 50/20-21.

arz'da/dış dünyada ve enfüs'de/insanların maddî-manevî yapılarında deliller vardır. Bunlar, ibretle düşünen kişilerin görebileceği ve anlayabileceği işaretlerdir. "Enfüs" delili, insanların, en güzel şekilde ve muazzam echizeyle donatılmasıdır. İnsanın bu muazzam içyapısı psikolojinin alanına girmektedir.

Yüce Allah, her varlıkta mükemmel bir sistem kurmuştur fakat insanın ki ise bunların hepsinin fevkindedir. İnsanın bir sperminden oluşması, sonra dünyaya gelip yaşamını devam ettirmesi harika bir sanat eseridir. İnsanın nefes alma, yaşamak için gıdalara ihtiyaç duyma, metabolik ihtiyaçlarını karşılama, hastalıklara karşı mukavemet gösterme ve uyku ile yeniden canlılık kazanma gibi özellikleri hep Allah'ın varlığı için birer delildir. Kendisine diğer varlıklardan ayrı olarak akıl, düşünce, şuur, mantık, bellek, irade, eğitim, duygu, kabullenme gibi diğer canlılarda olmayan pek çok psikolojik hasse verilmiştir. Bunun yanında Allah, ona görmek için göz; duymak için kulak; koku almak için burun; dokunmayı hissetme için de deri gibi duyu ve duyguları vererek insanın bu maddi-manevî hasletlerle bilgi sahibi olmasına imkan tanımıştır. Yine ona en ayırıcı özelliklerden biri olan konuşma, dil yeteneği ve diğer insanlarla iletişim becerisi vermiştir. Daha da önemlisi insana diğer canlılar gibi ilahi sevke göre değil de iradesine göre hareket etmeye ve kendi şahsiyetini oluşturması için olanak verilmiştir²².

Ancak bu tür âyetlerden faydalanmak, onlar üzerinde tefekkür etmek ile mümkündür. Allah'ın yaratma kudretine ve öldükten sonra diriltmeye gücü yettiğine dair dersler çıkarmaları için insanlardan, bu sayılan kanıtlara ibret nazarıyla bakmalarını istemiştir²³.

1.3 Psikolojik Tefsîrin Tarihçesi

Psikolojik tefsîr, Kur'ân'da insandan ve özelliklerinden bahseden âyetleri psikoloji bilimin verilerini de göz önünde bulundurarak anlamaya çalışma ameliyesidir. Kur'ân'da insan psikolojisine dair bilgilerin son yüz yılda ortaya çıktığı veya fark edilmeye başlandığını söylemek, daha önceki asırlarda âyetlerin psikolojik tahlillerine hiç yer verilmediğini söylemek yanlış olur. Tefsîrin oluşum döneminden günümüze kadar müfessirler, insanın psikolojik yanını konu alan ve psikolojik konuları içeren âyetleri, belli ölçüde kendi

²² es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-tefâsîr*, Dâru'l-fikr, Beyrut tsz., III, 252.

²³ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed ibn Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1993, XVII, 28; en-Nesefî, Abdullah İbn Ahmed, *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, Dâru'n-nefâis, Beyrut 1996, IV, 269; Kâsimî, Muhammed Cemâluddîn, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut 1994, VI, 344; Ahmed Mustafâ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1998, IX/, 87; es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, III, 252-253.

bilgi ve dönemlerinin anlayışına göre açıklamaya çalışmışlardır. Kur'ân'ı baştan sona teczî olarak açıklayan tefsîrlere bakıldığında bazı psikolojik malumatlara rastlamak mümkündür²⁴. Psikoloji ilmi teşekkül etmediği için bu bilgiler sadece genel yorumlar olarak kalmış, ayrı bir bakış açısıyla değerlendirilmemiştir. Belki de psikolojik bakış açısı bilinmediği için bu açıklamalar dikkat çekmemiştir. Psikolojik tefsîrin başlangıcını, ilk tefsîrlere kadar kabaca götürsek de bunları mutlak manada psikolojik tefsîr olarak değerlendirmek biraz zordur.

Tefsîr tarihinde, Müslüman âlimlerin Kur'ân'a dayalı psikolojik tahlilleri daha çok tasavvuf ve ahlâk gibi ilim dalları içinde yer almaktadır. Kur'ân'ın önemle üzerinde durduğu insan ve onun davranışları İslâm ahlâkçıları tarafından eserlerinde belli ölçüde işlenmiştir²⁵. Diğer yandan psikolojik tefsîre önem veren diğer bir ilim de tasavvuftur. Tasavvuf ilminin konu ve gayesine bakıldığında merkezinde insan bulunur ve onun kamil mertebeye ulaşması hedeflenir. İnsanı kamil noktaya taşıyabilmek için onun kişilik yapısının, rûhsal gelişim ve tecrübelerinin ve kişilik süreçlerinin çok iyi bilinmesi gerekir. Mutasavvıflar, Kur'ân ve hadîs perspektifinde insan psikolojisi üzerinde fazlaca durarak bu konuda geniş açıklamalar yapmışlardır. Dolayısıyla bu açıklamaları, psikolojik tefsîr örnekleri arasında saymak mümkündür²⁶.

Tasavvufî tefsîrlerde her ne kadar psikolojik tahliller ve tecrübeler yer alsada da mutlak manada "Psikolojik tefsîr" in yeni bir tefsîr çeşidi olduğunda şüphe duyulmamalıdır. Çünkü psikolojik tefsîr tasavvufî tefsîr ve geleneksel tefsîrlerden oldukça farklıdır. O, diğerlerinden farklı olarak doğrudan Kur'ân'daki insanı ve insan psikolojisiyle ilgili âyetleri ele alır. İnanc, ahlâk ve metafizik tasavvurlarla ilgili mesajların psikolojik boyutlarına daha yakından ve detaylı bir şekilde ve bütüncül bir anlayışla yaklaşma eğilimi gösterir²⁷.

Psikoloji ilminin gelişimini tamamlamasından sonra bazı müellifler âyetlere bu ilmin verileri ile yaklaşıp yorumlamaya başlamışlardır. Bu yorumlar klasik tasavvufî modelden oldukça farklıdır²⁸. Bu çalışmaları, tasavvuf

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Şen, Asiye, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre İnsanın Psikolojik Yapısı (Razi'nin Mefatihü'l-Gayb Tefsîri Çerçevesinde)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003; Gürses, İbrahim, *"Elmalılı Tefsîrinde Psikoloji Konuları"* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1990.

²⁵ Hayati Hökelekli, *İslâm Psikolojisi Yazıları*, Dem Yay., İstanbul 2009, s. 11-13; Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 22.

²⁶ Kırca, Celal, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1993, s. 268-269.

²⁷ Kasapoğlu, "Kur'ân'ın Psikolojik Tefsîri", s. 7.

²⁸ Son dönem psikolojik alanda yapılan çalışmaların listesi için bkz. Kasapoğlu, "Kur'ân'ın Psikolojik Tefsîri", s. 9-11.

ve ahlak eserlerinden ayırmak gerekir. Çünkü bu çalışmalar son asırda meydana gelen bilimsel gelişmelere paralel olarak gerçekleşmiştir. Bu çalışmalardan biri, savunmacı bir refleksle İslâm psikolojisini oluşturma çalışmasıdır. Bu araştırmalar, psikolojinin mevcut muktesebatını, Kur'ân ve hadîs ile ilişkilendirmeye çalışmışlardır. Bu metot ilk olarak Abdulvehhâb Hamûde, Muhammed Osman Necâti ve Adnan Şerif tarafından denenmiştir²⁹. İkinci bir çalışma, Kur'ân kıssalarını psikolojik açıdan ele alarak psikolojik tahliller ve tipolojiler ortaya koyma gayretidir³⁰.

Psikolojik tahilleri, son dönem bazı konulu, edebi tefsîr müelliflerinin eserlerinde yoğun bir şekilde görmek mümkündür. Ülkemizde bilimsel tefsîrle öne çıkan Celal Kırca da psikoloji alanına giren veya psikolojik yönü bulunan âyetleri özellikle ele almış ve incelemiştir³¹. Cemâl Mâdî tefsîrinde sinir sistemi, genel insan psikolojisi ve rûh sağlığı konuları üzerinde durur. Ona göre psikoloji ilmi göz ardı edilmemeli; insanın gelişimi, eğitimi ve bazı rûhî hastalıkların tedavisinde ondan istifade edilmelidir³². Emin el-Hûlî de, belâğatla psikoloji ilmi arasındaki ilişkiye vurgu yapıp, psikolojik tefsîrin önemine dikkat çekmektedir³³. “İnsan”, Kur'ân'ın ana konularından birisi olduğuna göre insanı ve insanı psikolojik yönden ele alan âyetlerin topluca değerlendirilmesi hem psikolojik tefsîr, hem de konulu tefsîr alanına girmektedir. Dolayısıyla son dönem telif edilen eserlerde bu birlikteliği görmek mümkündür.

2. Psikolojik Tefsîrde Yöntem

Psikoloji ilminin gelişmesiyle beraber “Psikolojik tefsîr” ifadesi sık sık gündeme gelmiş; bazı araştırmacılar bu yönde de tefsîr yazılması gerektiğini vurgulamışlardır. Her bir ilmî ameliyenin usul ve yöntemi olduğu gibi Kur'ân'a psikolojik yaklaşımın da belli usul ve kaideleri olmalıdır. Bu yüzden bu alanın nasıl olacağı ve ne gibi yöntemler uygulanacağı konusunda bazı teklifler olmuştur. Hatta bu alanda konulu eser veren bazı müellifler de izlemiş oldukları yöntem ve metotlar hakkında bilgiler vermişlerdir. Gerek önceki müelliflerin bu konudaki yazılarından gerekse eserlerinde takip ettik-

²⁹ el-Ânî, Nizâr, *el-İslâm ve İlmu'n-nefs*, Mektebu't-tevzî' fi'l-âlemi'l-Arabî, Beyrut 2008, s. 16, 77.

³⁰ Çiçek, Halil, *20. Asırda Kur'ân İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yay., İstanbul 1996, s. 51.

³¹ Kırca, Celâl, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri*, Marifet Yay., İstanbul 1989, s. 253-311.

³² Cemal Mâdî, Ebu'l-Azâim, *el-Kur'ân ve's-sıhhatü'n-nefsiyye*, Kahire 1994, s. 3, 5.

³³ Emin el-Hûlî, *Kur'ân Tefsîrinde Yeni Bir Metot*, çev. Mevlüt Güngör, Kur'ân Kitaplığı, İstanbul 1995, s. 91.

leri metotlar karşılaştırılarak psikolojik tefsîrde yöntemle ilgili bazı bilgilere ulaşmak ve bu konuda bir usûl oluşturmak pekâlâ mümkündür.

Öncelikle Psikolojik Tefsîr alanda çalışma yapacak bir kişinin tefsîr usûlü ve Kur'ân ilimlerini çok iyi bilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda bu söz konusu ilimlerin Arap dili gibi ön şartı olan bazı ilim dallarında da yeterince mütehasıs olması gerekir. Çünkü psikolojik bakış açısı ancak bu alt yapının üzerine bina edilebilir, psikoloji sahasındaki çalışmalar, İslâmî bakış açısına bu sayede kavuşabilir³⁴. Kur'ân'a yaklaşımlarda sosyal bilimlerin ağırlığı hakim olup tefsîr usûlü kuralları ihmal edildiğinde esas sonuca ulaşılabilecektir. Dolayısıyla ilahî hitabın satır aralarından çıkarılabilecek psikolojik tahliller ancak Kur'ânî bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde doğru anlaşılabilir. İnsanoğlunu anlamada psikolojik kuramlardan azamî istifade etsek de nihâî tahlilde ana kaynaklarımız Kur'ân ve hadîs olmalıdır. Müslüman araştırmacılar insana tek taraflı yaklaşmayı; hem Kur'ân ve hadîs gibi dini ilimlerle hem de psikoloji sosyoloji gibi ladini ilimlerle onu çözümlenmeye çalışmalıdır³⁵.

Ulûmu'l-Kur'ân müellifleri, amacına uygun bir tefsîrin yapılabilmesi için müfessirin pek çok ilim hakkında bilgi sahibi olmasını bazı ilimlerde ise daha da derinleşmiş olmasını ister. Bu ilimler arasında pek çok müsbet ilim de vardır. Bir tefsîrin ağırlığını hangi alan oluşturuyorsa o alanda daha da mütehasıs olunmalıdır. Tabi ki mesele psikolojik tefsîr olunca sosyoloji, psikoloji, eğitim bilimlerinin konuları, tarihi, metodolojisi, nazariyeleri, problemleri ve insanlığa hizmet ve faydaları kapsamlı olarak bilinmelidir. Yeniden İslâmî psikoloji kurmak yerine modern psikolojinin eksiklikleri tamamlanmalı, hataları düzeltilmeli ve Kur'ân ve hadîsin sunduğu ilahî malumatlar psikolojiye kazandırılmalıdır³⁶.

Kur'ân, insanın nefis boyutunu inceleyip onda cereyan eden rûhî ve psikolojik yönlere telmihte bulunur. Bu telmihter de sadece Kur'ân kültürü ve Arapça bilgisiyle çözümlenemez. Bu çözümlenmeleri yapabilmek için iyi seviyede psikoloji eğitimini almak gerekmektedir. Kur'ân araştırmacılarının yapacağı en önemli iş ona hangi açıdan yaklaşmak istiyorsa o alanın uzmanı

³⁴ el-Ânî, *el-İslâm ve ilmu'n-nefs*, s. 98.

³⁵ Sâni, Hasan Muhammed "*İlmü'n-nefsi'l-İslâm: Beyne'l-İlmi ve'd-dîn*", *Mecelletü külliyyeti't-terbiye: et-Terbiyetü ve ilmu'n-nefs*, sayı: 17/2, Kâhire 1993; el-Ânî, *el-İslâm ve ilmu'n-Nefs*, s. 97.

³⁶ Ateş, Süleyman, *İslâm'a İtirazlar ve Kur'ân-ı Kerim'den Cevaplar*, Emel Matbaası, Ankara 1971, s. 205; Aygün, Abdullah, "*Şâtibi'nin Kur'ân'ın Ümmiliği ve İlmî Tefsîr Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme*", *Usûl: İslâm Araştırmaları*, sayı: 7, 2007, s. 166; Kutub, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*, çev. Bekir Karlığa, İşaret Yay., İstanbul 1992, s. 17-18; el-Ânî, *el-İslâm ve ilmu'n-nefs*, s. 97.

olmalıdır. Ancak böyle olursa Kur'ân okumalarında yeni bakış açıları ve yeni anlam ufuklarına ulaşılabilir. Bunun olması mümkün değilse en azından disiplinler arası müşterek çalışmalar yapılabilir³⁷.

Modern psikolojinin verilerinden faydalanmanın yanında, İslâm kültürünün psikoloji birikiminin klasik kaynaklarını ihmal etmek doğru olmaz. İslâm felsefecilerinin insan tasavvurlarını, yine tasavvuf ve İslâm ahlâkı disiplinlerinin insana dair telâkkilerini göz önünde bulundurmak gerekir.

Psikoloji ilminin insana yaklaşımında bazı eksiklikler göze çarpmaktadır. Bazı batılı psikologlar insana sadece somut bir varlık olarak yaklaşmışlar, onun mânâ yönünü göz ardı etmişlerdir. Bu hakikat görülmeli, modern psikolojinin eksiklikleri dile getirilmelidir. Psikoloji adına ortaya konan her şey Kur'ân ve hadîs süzgecinden geçirilmeli varsa hata ve eksiklikler giderilmeye çalışılmalıdır. Sadece batılı psikologların görüşlerine de bağlı kalınmayıp yeni ve farklı şeyler söylemek için gayret sarf edilmelidir. Araştırmacı daima kendi deneyim, tecrübe ve gözlemlerinden faydalanmalıdır³⁸.

Ayrıca Kur'ân'ın belağat, edebiyat ve icaz yönlerini ihmal etmeyip bu alanlarla iç içe olunmalıdır³⁹. Zira mezkur ilimler doğrudan insan ve onun iç dünyasına hitap etmektedir. Diğer yandan İslâm psikolojisi alanında ele alınmış klasik ve modern eserleri, çok iyi tanımak ve bilmek gerekir ki yeni düşünceler bunlar üzerine bina edilsin. Bazı tasavvufî tefsîrler olmak üzere bazı ahlâkî eserler de bu konuda vazgeçilmez kaynaklardır.

3. Psikolojik Tefsîrde Amaçlar

Kur'ân-ı Kerîm'de tekrarların veya tekrara yakın ifadelerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu âyetlere dikkatlice bakıldığında aslında bunlarda konum, bağlam ve mevzu farklılığı görülmektedir. Aslında her bir tekrarda Allah başka şeyler murad etmektedir. Malum olduğu üzere Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok tarihi olay anlatılır. Aslında Yüce Allah bunlarla bizim günlük hayatta karşılaşacağımız şahıs ve toplum tiplerini sunmaktadır. Zaman ve mekan değişse de insanî özelliklerin bir kısmı daima baki kalmaktadır. Kur'ân kıssaları, bir yandan kadîm kavim ve milletlerin özellik ve karakterle-

³⁷ Bayraklı, Bayraktar, "Kur'ân ve Eğitim", *Kur'ân ve Tefsîr Araştırmaları - I Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, İstanbul, 2000, s. 64-65, 67; Seber, Abdulkerim, "Konulu Tefsîr Metodunun Teorik ve Pratik Problemlerine Dair Bazı Çözüm Önerileri", *D.E.Ü.İ.F. Dergisi*, sayı: 30, 2009, s. 161.

³⁸ Muhammed Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler* s. 17.

³⁹ Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 20-21.

rini anlatılırken; aslında bir yandan da günümüz insan ve toplumundan bahsetmektedir. Bu kıssalarda anlatılan olayların tarihî sebeplerini ve felsefesini bilmek, geçmiş milletlerin karakterini anlamak, kavimlerin ilkelikten medenî seviyeye nasıl geldiğini ve peygamberlerin bu noktada katkı ve fonksiyonlarını bilmek, Kur'ân'da anlatılan hâdiselerin kahramanlarını tahlil etmek, insanoğlunu tanıma noktasında çok farklı ufuklar açacaktır.

3.1 Kur'ân'dan Daha Fazla Bilgi Elde Etme İsteği

Psikolojik tefsîr, Kur'ân tetkikine uyumlu olmasından dolayı hem geleneksel tefsîr ameliyesine kolayca eklenilebilecek bir yapıda olup, hem de pek çok yeni bilgiler üretme imkanına sahiptir. Küçük bir alem olarak yaratılan ve psikolojik tecrübeleri yoğun ve sık yaşayan insanoğlunu genel ve üst perdeden sunulan psikolojik bakış açısından mahrum yorumlar tatmin etmeyecektir⁴⁰.

Psikolojik özellikler taşıyan âyetler eskiden olduğu gibi genel bir bakış açısıyla değil de psikologlar tarafından veya bu bakış açısıyla müfessirler tarafından psikolojik bir anlama metoduyla tefsîr edildiğinde, bazı âyetlerin daha iyi anlaşılacağı bir gerçektir. Psikoloji ve insan psikolojisi konusunda yeterliliği olan bir müfessirin âyetlerdeki bazı incelik ve nüansları kavrayıp yeni anlam ufuklarına ulaşması mümkün olacaktır. Böylece son iki asırdır tüm dünyada popüler olmuş bir bilimin yöntemleriyle Kur'ân'ın maksadı çağdaş zihinlere nüfûz edecektir. Psikolojik bakış açısı tarihin herhangi bir dönemiyle ilintili olarak verilen bilgileri bugüne ve geleceğe taşıyabilecek ve kullanılabilir hale getirecektir.

3.2 İnsanı Kur'ân Bakış Açısıyla Tanımak

Kur'ân, Yüce Allah tarafından insanların dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamak için gönderilmiştir. Psikoloji bilimi de insanı tanıma ve onun mutluluğunu sağlama yolunda; ayrıca ruhî rahatsızlıkların tedavisi sonucunda elde edilen bilgilerin derlenmesiyle gelişmiştir. Dolayısıyla amaç ve yaklaşımları farklı olsa da Kur'ân ve psikolojinin ana konusu "insan ve davranışları"dır. Batıda psikolojik teoriler ortaya konulduktan sonra bu teorilerden bazıları İslâm'ın ruhuna ters olarak görülmüştür. Psikoloji bilimi tarafından ortaya konulan bu teoriler Müslümanlar tarafından hoş karşılanmamış ve pek çok ilim adamı Kur'ân'ın bu konulara bakış açısını merak etmiş ve anti-tez oluşturmak sadedinde harekete geçmişlerdir. Daha önceki dönemlerde

⁴⁰ el-Hûlî, *Kur'ân Tefsîrinde Yeni Bir Metot*, s. 21.

merak ve araştırma konusu olmayan bazı mevzular, incelemeye alınmıştır. Bunun neticesinde Kur'ân'ın insan psikolojisine ve davranışlarına dair bakış açısını ortaya koyan konulu tefsîr usulüyle bazı çalışmalar yapılmıştır⁴¹.

İnsanı yoktan var eden Yüce Allah, kitabında insana insanı tanıtmış, ne olduğunu anlatmıştır. İnsanın madde ve ruhtan yaratıldığını bildiren Kur'ân-ı Kerîm'de onun özellikleri daima ikili bir yapı içerisinde değerlendirilmiştir. Kur'ân'da insan, değişik yönleriyle anlatılmaktadır. Bunlardan ilki insanın yaratılma devrelerini anlatan âyetlerdir. Sonra onun yaratılış gayesinden bahsedilir. Her insanın farklı fitratta yaratılmakla beraber insanların Yüce Allah'ın muradı istikametinde ikinci fitratlarını/kişiliklerini oluşturması istenir. Bu istenirken de umumî ve bazı tarihî tipler model olarak sunulur⁴².

Psikoloji biliminin verileri günümüzde hayatın her alanında kullanılmaktadır. Tebliğ ve irşad kitabı olan Kur'ân'ın öğretilerini müslümanlara ve hedef kitlelere ulaştırabilmek için psikolojik malumatların kullanılmasının yanında insanla ilgili açıklamaların farklı bir bakış açısıyla gözden geçirilmesi gerekir. Kur'ân'ın sadece psikolojik merkezli bir okuması henüz günümüze kadar gerçekleşmemiştir.

3.3 Kur'ân'ın İ'câzına Psikolojik Bir Yaklaşım Kazandırmak

Kur'ân'ın i'câz yönlerinden birisi de onun insan rûhuna hitap etmesi ve insanın bütün ihtiyaçlarını karşılmasıdır. Onun muhtevası başlı başına bir mucizedir. Kur'ân'a psikolojik olarak yaklaşmak özellikle de psikolojiyle doğrudan alakalı âyetlerin açıklanması, bunların insan fitratıyla uyumunun gösterilmesi, hatta insan hakkında mevcut psikoloji biliminden daha fazla şeyler söylemesi onun i'câz yönüne katkı sağlayacaktır.

Kur'ân, insanı bütün yönleriyle el alır. Çünkü insanı yaratan Yüce Allah olduğu için onun en iyi bilen de yine O'dur. Yüce Allah pek çok âyette insanın gizli açık nasıl bir mahiyete sahip olduğunu ifade ederken bazen de model/istendik ve problemlî/istenmedik tiplerden de bahseder. Kur'ân'ın bu ölçüde insandan ve kişiliklerden, insanın potansiyel olarak sahip olduğu iyi

⁴¹ Kırcı, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri*, s. 255; Demirci, Muhsin, *Konulu Tefsîr'e Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 94; Güven, Şahin, *Çağdaş Tefsîr Araştırmalarında Konulu Tefsîr Metodu*, Şûrâ Yay., İstanbul, 2001, s. 105.

⁴² Muhammed Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, s. 15; Arvasi, S. Ahmed, *Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz*, Burak Yay., İstanbul, tsz., s. 51-52; Şanver, Mehmet, *Kur'ân'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yay., İstanbul 2001, s. 44; Mehmetoğlu, Yurdağül, *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi*, Rağbet Yay., İstanbul 2001, s. 126; Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 23.

ve kötü kuvvelerden, daha sonra bu letâifini iradeyle harmanlayarak şekillendirip iyi ve kötü karakterleri oluşturmasından bahsetmesi, onun mu'cizü'l-beyân olmasına işaret eder. Tarih boyunca belâğat ile insan rûhu arasında bir ilişki kurulmuştur. Bu ilişki psikoloji ilminin gelişmesinden sonra daha da önem kazanmıştır. Dolayısıyla yapılan psikolojik tefsîrler bu boşluğu doldurarak bu alana büyük katkılar sağlayacaktır⁴³. Şüphesiz insan rûhu ile güzel konuşma arasında sıkı bir bağlantı vardır. Diğer sanatlar gibi edebiyat da insanın ve insan rûhunun bir neticesidir. Kur'ân da aşkın bir edebî bir metin olduğuna göre ondaki edebiyat, edebî tasvir ve anlatımlar psikoloji için vazgeçilmezdir.

Kur'ân, insanı ve mahiyetini anlattığı gibi tarih boyunca yaşamış değişik kişilikleri de örnek verir. Bunlar bazen peygamberler gibi ideal tip olurken bazen de İblis ve Firavun gibi istenilmeyen inkarcı tipler de olabilir. Böylece kadîm şahsiyet ve toplumlar insanın zihninde somut bir şekilde canlandığı gibi günümüzde karşılaştığımız ve beraber yaşadığımız insanları tanımadada da bize yardımcı olur. Böylece bizler hem kadîm kişiliklerle onların devamı ve temsilcisi olan çağdaş izdüşümlerini anlamış oluruz. Bu tipler Kur'ân'ın o, engin anlatım üslubu içerisinde canlı ve müşahhas birer temsildir⁴⁴.

Psikoloji biliminin insanla ilgili verilerini inceleyenler benzer bilgilerin hatta daha da fazlasının Kur'ân'da mündemiç olduğunu görecektir. Kur'ân'ı sadece edebî yönüyle mucize sanmak yanlıştır. Aynı zamanda onun, insanı ele alması ve değerlendirmesi psikoloji tarafından onaylanıp kabul görmesi de icaz yönlerindedir⁴⁵.

3.4 Kur'ân'a Yeni Bir Bakış Açısı Kazandırmak

Kur'ân'ın âyetlerinin bir kısmı muhkem bir kısmı da müteşabihtir. Muhkem âyetlerin anlamı açık olup herhangi şüpheye ihtiyaç duymayanlardır. Müteşabih âyetler ise çok yönlü anlam içeriğine sahip olduğu için zaman ve mekana göre yeni anlam ve manâ kazanmaları mümkündür. Tefsîrin teşekkülünden sonra da yeni gelişmelere göre Kur'ân'a yaklaşımlar ve akımlar çıkmıştır. Meselâ ilmî, edebî, konulu ve ictimâî tefsîrler son dönemin eğilimleridir. Madem psikoloji de yeni teşekkül etmiş popüler bir bilim dalı, bu bilmin de verilerinin Kur'ân'a bakışta kullanılması elzemdir. Psikoloji alanının-

⁴³ el-Hûlî, *Kur'ân Tefsîrinde Yeni Bir Metot*, s. 21; Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 21.

⁴⁴ Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, çev. Mehmet Yolcu, Çizgi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 57; el-Hûlî, *Kur'ân Tefsîrinde Yeni Bir Metot*, s. 21; Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 21.

⁴⁵ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, Dâru'ş-şurûk, Kahire 1997, III, 1785-1786.

da kariyer yapan ve bu alana ilgi duyan bilim adamlarının Kur'ân'a bu açıdan yaklaşarak yeniden tefsîr etmelerinde bir sakınca olmasa gerektir. Böylece Kur'ân tahlillerinde klasik tefsîr müktesebatının yanında psikolojik yorumların da olması bu alana yeni bakış açısı kazandıracaktır. Kur'ân'ın psikolojik açıdan incelenmesi sadece Müslümanların ufkunu geliştirip onlara yeni bir bakış açısı sunmakla kalmayacak; aynı zamanda dünyanın neresinde olursa olsun modern psikolojiye de yardımcı olacaktır. Böylece beşerî gayretlerin yanında ilahî tasvirlerle insan daha iyi anlaşılacaktır⁴⁶. Meselâ, son zamanlarda kişilik ve ahlâkın biyolojik temellerinin üzerinde sıkça durulmaktadır. Eğer bu alanda ilerleme kaydedilirse Kur'ân'daki psikolojik anlatımların daha da iyi anlaşılacağı ifade edilmektedir⁴⁷.

Batı, ortaya koydukları birtakım psikoloji kuramlarını geliştirdikten sonra bu ilmin verilerini kendi toplumlarına yararlı olması yönünde kullanmıştır. Hatta bu verileri kendi amaçları doğrultusunda başta Müslümanlar olmak üzere diğer toplumlar üzerinde de uygulamak istemişlerdir. Batılılar bu bilgiler neticesinde eğitim-öğretimin temellerini kendi yöntemlerine uygun bir şekilde atmışlar ve bu sahada Müslüman toplumları da yönlendirmek istemişlerdir. İslam coğrafyasının ilim adamları da psikolojinin bu müktesebatından istifade ederek yeni prensipler ortaya koymaya çalışmışlardır. Bunun yapılması da o kadar kolay bir iş değildir. Çünkü bu hem psikoloji ilminde hem de islâmî ilimlerde derin bir bilgi sahibi olmayı gerektirmektedir⁴⁸.

İslâm'ın insana bakış açısını değerlendirmek için modern psikolojinin verilerine Kur'ân ve sünnet perspektifinden yaklaşmak gerekecektir. Çünkü İslâm insanı sadece beşerî bir canlı olarak ele almamakta bazen ona melekler üstü makamlar tevdi etmekte, insanî melekelerini de kullanmayanlar hayvanların en aşağısı olarak kabul edilmektedir. Batıda kendi metodolojilerine göre bunca psikolojik çalışma yapılırken Müslümanlar kendi manevî dinamiklerini de kullanamayıp kendi psikolojilerini geliştiremezlerse kendi toplumlarının psikolojik ihtiyaçlarını karşılayamadıkları gibi gençlerini de İslami olmayan görüşlerin ellerine teslim edeceklerdir. Diğer yandan da Kur'ân geleneksel metotla tefsîr edilmeye devam edecek asrın isteklerini

⁴⁶ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'ân'da İman Psikolojisi*, Yalnızkurt Yay., İstanbul 1996, s. 5; Cengil, Muhammer, *Kur'ân-ı Kerim'deki Nefs Kavramına Psikolojik Bir Açıdan Yaklaşım*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1996, s. 1.

⁴⁷ Tarhan, Nevzat, "Modern Psikoloji ve Din", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, sayı: 3, İstanbul 2006, s. 541

⁴⁸ Mustafa Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, çev. Salih Özer, Fecr Yay., Ankara 1998, s. 35-36.

tatmin etmeyecektir. Müslümanlar arasında yeniden bir heyecan ve merak uyandırabilmek müntesiplerin Kur'ân'a ve İslâma ilgilerini artırabilmek için psikolojik tefsîr büyük fonksiyonlar icra edecektir. Aynı zamanda dine ilginin az olduğu son asırlarda dine karşı bir ilgi uyandıracaktır.

3.5 Kişilik Eğitiminde Bazı Faydalar Elde Etmek

Kur'ân, insanın zihinsel olarak gelişmesini ve geniş bir ufka sahip olmasını ister. Aynı zamanda insanın dengeli ve uyumlu bir kişiliğe sahip olması konusunda ona bazı tavsiyelerde bulunur. İnsanın fert ve toplum olarak her iki cihanda mutlu olmasını amaçlar. Kur'ân, insanın ve toplumun mutlu ve huzurlu olmasının yollarını göstermiştir, bunu gösterirken de onun ruhuna hitap etmiştir. İnsanın maddi yapısının yanı sıra manevî yönüne ağırlık veren Kur'ân, ona imani, ameli ve fikri alanda işine yarayacak pek çok psikolojik argumanlar kullanmıştır.

Kur'ân'da, sıklıkla insanın kendisi üzerinde düşünmesi ve kendisinden ibret alması istenir. Kur'ân'da insanın manevî yönü için kullanılan "nefs" kelimesi ondaki temayül, güdüler ve isteklerin tümünü kapsar. Bu kavramla psikolojinin konusu olan, insanın ruhsal yapısı, arzu, yöneliş, his, hafıza, zekâ, şuur ve irade gibi duygular da ifade edilebilir. Kur'ân, psikoloji ilminin birer konusu olan "Allah", "İnsan" ve "kainat" ilişkisi bağlamı üzerinde sıklıkla durur. Tabi ki Kur'ân'da modern bağlamdaki psikolojiyi aramak mantıksızdır. Onun üslup bütünlüğü içerisinde; insanı ve onun kişiliğini araştıran ilimler için bolca malzeme vardır. Bu da genellikle insan nefsi ve kevnî kanunlar bütünlüğü içerisinde anlatılır⁴⁹. Kur'ân kainat ve kainatta cereyan eden hâdiseleri anlatırken insanın irşat edilmesini amaçlar. Kur'ân mesajlarında, bir yandan insanı malumat sahibi yaparken diğer yandan da onun kişilik ve karakterinin iyi yönde gelişmesini amaçlar. Bundan dolayı Kur'ân'da itikâdî, ameli ve ahlâkî yönlendirmeler ön plandadır ve bunlar da psikolojik bir etki ve üslupla anlatılmıştır. Kur'ân yorumcusu, bu gerçeği göz ardı etmeden psikolojik, kevnî ve ahlâkî ibareleri doğru bir şekilde anlayıp bunları, bir bütünlük içerisinde dengeli bir şekilde değerlendirmelidir⁵⁰.

Kur'ân, öncelikle insanın maddî-manevî yapısı hakkında insanda yaratılıştan var olan bazı ortak özellikler, eğilimler ve güdüler hakkında bilgiler

⁴⁹ Afif A. Tabbâra, *İlmin Işığında İslâmiyet*, çev. Mustafa Öz, Kalem Yayınevi, İstanbul 1977, s. 294; Abdulfettah Tabbâra, *Kur'ân ve Modern İlim*, çev. Celal Yıldırım, Uysal Kitabevi, Konya, tsz, s. 243; Muhammed Gazali, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, çev. Emrullah İşler, Sor Yay., Ankara, 1993, s. 40, 276-277.

⁵⁰ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ankara 1996, s. 66-67.

verir. İnsanı önce inanç grupları sonra da istendik ve istenmedik kişilikleri bazen genel tipllemeyle bazen de belli şahısları örnek vererek anlatır. Kur'ân'ın hedefi fitrî potansiyel kabiliyetlerle yaratılmış insanın iyi yönlerini geliştirmesi kötü yönlerine de ket vurmasıdır. Kur'ân, insanları tabîî süreç içerisinde psikolojik esaslar ve eğitsel ilkeler çerçevesinde terbiye ettiği söylenebilir. Kur'ân'ın eğitim ve öğretim yönteminde dikkat çeken en önemli özellik; izlemiş olduğu metot ve koymuş olduğu kurallarda insanın psikolojik yapısını daima göz önünde bulundurmuş olmasıdır⁵¹. Zira yirmi üç yıl gibi uzun bir süreçte nazil olması da buna işaret eder.

Kur'ân'ın, insanı maddî ve manevî yapısıyla, fizikî ve ruhî ihtiyaçlarıyla, zihni ve kalbiyle, kabiliyet ve zaaflarıyla birlikte bir bütün olarak ele alması, insanın kendisini tanımasında yetenek, alaka, tutum, davranış, olumlu ve olumsuz yönlerini öğrenmesinde yardımcı olur. Kur'ân'da bunlar, her ferdin kendisine bahşedilen kabiliyet ve yetenekleri en güzel şekilde kullanmasını sağlamak için anlatılmaktadır. Kur'ân eğitiminin amacı, fitrata müdahale etmeden her ferdi kendi yetenek ve kabiliyetleri nispetinde insanı istenilen bir seviyeye yükseltmektir. İnsana, kendi kişiliğini oluşturarak, gerçekleştirecek diğer insan ve varlıklarla ahenk içerisinde yaşamasının yollarını gösterir. Diğer varlıkların aksine insan maddî ve manevî gelişimi için zahir-batın her yönden yetiştirilmeye ihtiyaç vardır. Bir insanın hedeflenen bir gelişim gerçekleştirilebilmesi için aklî, hissî ve amelî olarak eğitilmesi gerekmektedir. Kur'ân'ın da ana hedefleri bunlardır demek yanlış olmasa gerekir⁵².

3.6 Kur'ân'daki Bazı Hikmetlerin Anlaşılmasına Yardımcı Olmak

Yüce Allah'ın her şeyi belli bir hikmet ve gayeye göre yapan anlamında "Hakîm" ismi ve hikmet sıfatı vardır. O yüzden kutsal kitabında o hikmetle konuşmuştur. Hikmetle konuştuğu için de dininin emir ve nehiyelerinde pek çok hikmetler vardır. İslâm dininin en önemli kaynağının Kur'ân olması ondaki gaye ve hikmetlerin önemini daha da artırmaktadır. Bu kaynağın bildirdiği, emir ve nehiyeler ile diğer bütün ifadelerin insanın psikolojik ihtiyaç ve yapısı esas alınmış, bu amacın gerçekleştirilmesinin yolları belirtilmiştir⁵³.

⁵¹ Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun 2000, s. 25; Gülçür, Musa Kâzım, *Kur'ân'da Karakter Eğitimi*, Işık Yay., İzmir 1994, s. VIII; Şanver, "Dinî Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'ân'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri", s. 137.

⁵² Fersahoğlu, Yaşar, *Kur'ân'da Zihin Eğitimi*, Marifet Yay., İstanbul 1996, s. 19-20, 635; Koç, Ahmet, *Kur'ân'da İnsan ve Hz. Muhammed*, Rağbet Yay., İstanbul 2005, s. 71-72.

⁵³ Uludağ, Süleyman, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2007, s. 18.

Kur'ân'ın mesajını tam anlamıyla anlamak için onun muhatabı olan insan ve onun iç dünyasının da iyi bir şekilde anlaşılması gerekir. Nuzûlünden günümüze kadar adı konulmasa da belli ölçüde müfessirler bu önemi kavramışlar tefsirlerinde o dönemi tatmin edecek kadar psikolojik tahlillere yer vermişlerdir. İnsanı yaratan Yüce Allah, onun her iki dünyada da huzur ve mutluluğunun kaynağının ne olduğunu herkesten daha fazla bilmektedir ki ona göre hitapta bulunmuştur. Dolayısıyla psikoloji bilimi, Müslümanların başta Kur'ân olmak üzere bütün dinî metinleri daha iyi anlamalarına, anlatılanı daha iyi bir şekilde temsil etmelerine ve muhataba göre de tebliğ ve irşat etmelerine büyük faydalar sağlayabilir⁵⁴.

Kısaca ifade edilmesi gerekirse Psikolojik bakış açısıyla bakıldığında Kur'ân'ın başından sonuna kadar insanın ruh dünyasına hitap ettiği görülecektir. Bu sadece anlam olarak değil lafız olarak da öyledir. Çağımızda her alanda başarı için kullanılan psikoloji ilmi verileri Kur'ân araştırmalarında da kullanılmalı Müslümanlar bu verilerden istifade etmelidir.

3.7 Modern Psikolojiye Katkı Sağlamak

Kur'ân psikolojisi ve tefsiriyle ilgili çalışmaların ortaya çıkması psikolojinin bir bilim olarak teşekkülünden sonradır. Bir nevi psikoloji ilmi psikolojik tefsirin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışmalar da doğal olarak modern psikoloji ilminin verilerinden istifade etmek zorundadır. Bu karşılaştırmalı çalışma modern psikoloji ile İslâm'ın insan tasavvurunun örtüşen ve çelişen yönlerinin belirlenmesine katkı sağlar. Böylece Kur'ân modern psikolojinin verilerinden faydalanmak isteyen Müslüman bireylere, bu veriler karşısında seçici davranma, dinin temel ilkeleriyle çelişmeme imkânı sunar⁵⁵.

Modern psikolojinin eksiklerinin en önemlisi insana bir açıdan ve parçacı olarak yaklaşmasıdır. -Son zamanlar eklektik bakış açısı önem kazansa da- Dolayısıyla bu görüşlerin hepsi göz önünde bulundurulmadan ve değerlendirilmeden hatta üzerine de Kur'ânî bakış açısı olmadan insanı anlamaya çalışmak eksik ve yanlış olacaktır. Meselâ, Freud ve Sartre gibi psikologlar insanın manâ yönünü göz ardı ederek, insanı sadece cinsel arzu peşinde koşan bir hayvana benzetmişler ve bu bakış açısıyla değerlendirmişlerdir.

⁵⁴ el-Kardavi, Yusuf, *Müslümanın Temel Kültürü*, çev. Mehmet Ali Seraceddin, Risale Yay., İstanbul 2007, s. 116; Certel, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Andaç Yay., Ankara 2003, s. 34; Ay, Mehmet Emin, *Din Eğitiminde Mükâfat ve Ceza*, Nil Yay., İzmir 1994, s. 57; Bkz. Ardoğan, Recep, *Kur'ân ve İnsan Psikolojisi*, İlkadım Kitapları, Ankara 1998, s. 9; Aydın, *Kur'ân'da Psikolojik İnkna*, s. 20, 22.

⁵⁵ Kasapoğlu, "Kur'ân'ın Psikolojik Tefsiri", s. 22.

Hatta daha da ileri giderek bir bebeğin emmesini bile cinsel yorumlarla izah etmişlerdir⁵⁶.

4. Psikolojik Tefsîre Yöneltilen Eleştiriler

Psikolojik tefsîrin metodolojisini oluştururken karşılaşılan en önemli soru, bu ilme ağırlığını koyan alanın hangisi olacağıdır. Psikolojik tefsîr yapılırken ağırlık noktasını psikoloji mi yoksa tefsîr mi oluşturacak? Bu soruya ancak çalışmanın metot ve işlenişine göre cevap vermek mümkün olacaktır. Psikolojik tefsîr alanında yapılan çalışmalara bakıldığında bazılarının tefsîr bazılarının da din psikolojisiyle alakalı olduğu görülür. Bazı çalışmaları ise herhangi bir alana koymak çok zordur. Yani her iki alana da girebilir. Psikolojik tefsîr külliyatı hakkında bir liste hazırlayan Kasapoğlu'nun böyle bir ayırma gitmediği görülmektedir⁵⁷.

Diğer yandan psikoloji ilminin insana yaklaşımına yapılan bazı önemli eleştiriler vardır. O da psikologlar ile Kur'ân'ın insana bakış açısından kaynaklanmaktadır. Kur'ân'daki kişilik, madde ve manâ bütünlüğüdür. Oysaki psikologların ekserisi, insanın bedensel (biyolojik) özelliklerini inceler, rûhsal yönünü ise soyut olduğu için fazla değerlendirmek istemezler veya görmezden gelirler ya da bu yönünün tezahürleriyle ilgilenirler. Psikoloji ilminin bu sıkıntısı daha çok pozitif bilimlere sıkı sıkıya bağlı kalıp araştırmalarda rasyonel ve deneysel metot kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu gerçeği psikanalist Erich Fromm da fark etmiş ve şöyle demiştir; "İlk zamanlar, insan rûhunun etüdünü kendisine araştırma alanı olarak seçen ve insanın mutluluğunu merkeze alan psikoloji, tamamen bir kenara itilmiştir. Akademik anlamdaki psikoloji bilimi, tabiat bilimlerinin ölçü ve metotlarıyla insanı anlamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla rûhî konular dışındaki bütün olumsuzluklar tedavi edilmeye çalışılmakta, şuurun, değer yargılarının, iyilik ve kötülüğün gereksiz metafizik meseleler olduğu düşünülmektedir"⁵⁸.

Psikolojik tefsir çağın bir ihtiyacı olarak konulu bir tefsîr olarak ortaya çıkmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi henüz diğer tefsîr çeşitleri arasında psikolojik tefsîr örneğini tam olarak görememekteyiz. Psikoloji adına yapılan bu ilmî ve konulu tefsîrlere bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak eleştiriler yöneltilmiştir. Psikolojik tefsir, çalışmaları günümüzde, bir yandan konulu tefsîr grubuna girerken diğer yandan da bilimsel tefsîr grubuna girmektedir.

⁵⁶ Bkz. Tîn, 95/4.

⁵⁷ Bkz. Kasapoğlu, "Kur'ân'ın Psikolojik Tefsîri", s. 9-11.

⁵⁸ Erich Fromm, *ed-Dîn ve tahlîlü'n-nefs*, çev. Fuat Kamil, Mektebetü garîb, Beyrut 1977, s. 11.

Şimdiye kadar yapılanların içerisinde konulu tefsir olanlar var ise de daha çok bilimsel tefsir grubu içerisinde değerlendirilmektedir⁵⁹. Dolayısıyla bilimsel tefsir için yapılan bütün eleştiriler psikolojik tefsir için de yapılmıştır. Malum olduğu üzere bilimsel tefsir pek çok sosyal ve tabiat biliminin verilerinin kullanarak Kur'ân'ın açıklanmasıdır. Bilimsel tefsiri kabul etmeyenler, Kur'ân'ın asıl amacının hidayet olduğunu, bilimsel verileri tasdik etmek olmadığını savunurlar⁶⁰.

İçerisinde psikolojik tefsirin de bulunduğu ilmî tefsir başlıca üç noktada reddedilir. Bunlardan ilki dil açısındandır. Zira Kur'ân, belli bir dönemde ve mekanda yaşayan insanların diliyle onların anlayacağı şekilde gönderilmiş ve insanların ekserisi de ondaki anlamları gerektiği şekilde anlamışlardır. Yani kelimelerin sınırları mevcuttur. Lakin son asırlarda Kur'ânî kelimelere yeni anlamlar yüklenmiştir. Bu, ilmî tefsircilerin bilimsel gerçekleri Kur'ân'la desteklemek istemesinden kaynaklanmaktadır. Biz bu görüşün tamamen doğru olmadığı düşüncesindeyiz. Yüce Allah Kur'ân'da üst perdeden konuşmuş, bir kelimenin bazı anlamları o gün anlaşılabilir, diğer anlamları da ilim ve teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Kur'ân'daki müteşabihler de buna işaret etmektedir. Bir hadîste ifade edildiği gibi "Kur'ân'ın her bir âyetinin zâhirî (açık), bâtinî (ehlinin anlayabileceği mânâ), haddi (kapsamı) ve muttalaı (anlam çerçevesi) vardır. Bu dört mânâ tabakasından her birinin de furûâtı (detayları), dalları ve ayrıntıları vardır"⁶¹. Dolayısıyla onun bazı anlamlarının yeni anlaşılıyor olması sıkıntı teşkil etmemelidir.

Bilimsel veya Psikolojik tefsire yöneltilen ikinci eleştiri ise Kur'ân'ın belâgat yönüdür. Belâgat, kelamın mukteza-ı hale uygunluğudur. Kur'ân'ın ilk muhatapları sahabiler bu ilmî açıklamaları bilmiyorlardı. Eğer Kur'ân, günümüzdeki ilmî anlamları ifade etmiş olsaydı, mukteza-ı hale göre hitap etmemiş olacaktır. Çünkü onların anlayamayacağı şeyler söylemiş olacaktır.

İtikâdî hakikatler, evrensel olup, değişme kabul etmezler. Kur'ân'ın hükümleri açık ve kesindir. Buna karşılık bilimsel veriler her zaman için kesin ve süreklilik arzeden sonuçlar sunmazlar, daima gelişmeye ve değişmeye adaydırlar. Kur'ân'ı bilimsel verilerin sonuçlarına göre yorumlayacak olursak, insanların itikatlarını riske atmış oluruz. Zamanla değişen bilimsel bilgiyle, değişmeyen, mutlak ilâhî bilgiyi izah etmeye kalkıştığımızda, daha sonraki

⁵⁹ Kırca, *Kur'ân-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, s. 253.

⁶⁰ Soysaldı, Mehmet, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân ve Tefsiri*, Fecr Yayınevi, Ankara 2001, s. 310.

⁶¹ Bkz. Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, (thk. Hüseyin Selim Esed), Dâru'l-me'mûn lî't-türâs, Dimeşk 1984, IX, 278; Taberânî, Eyyûb el-Lâhî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, (thk. Muhammed b. Ahmed Tahhan), el-Mektebetü'l-meârif, y.s. 1985, I, 236.

ilmî gelişmeler sayesinde önceki bilgi değiştiğinde yorumun da değişmesi gerekecektir⁶². Bu durum müminin Kur'ân'a imanını, güvenini olumsuz yönde etkileyebilecektir. Şöyle ki, Kur'ân'da bilimsel gerçekliklerin izahının yapıldığı yönündeki eğilime kendilerini kontrolsüz bir şekilde kaptıranlar, aradıkları her bilimsel gerçeği onda bulabileceklerini vehmedenler, bu beklentilerini gerçekleştiremediklerinde Kur'ân'a karşı olumsuz bir tutum içerisine girebileceklerdir. Değişmeyen, sabit ve belirli metin olma özelliğine sahip bulunan Kur'ân'ın 19. ve 20. yüzyıl bilimcilerinin sürekli değişen görüşlerini içermesi imkânsızdır. İlmî tefsîrin eleştiri noktalarından bir diğeri ise, din ile bilimin sahalarının ayrı ve farklı olduğu esasına dayandırılır. Her şeyden önce Kur'ân, asıl konusu bilimler olan ve bu bilimlerin yöntemini, terminolojisini kullanan bir kitap değildir. Her ne kadar Kur'ân'da ilim varsa da, bu beşerin ürünü olan bilimsel bilginin karşılığı değildir. Zira bilimsel bilginin kavramları, metotları farklıdır. Bu metot, yapısı gereği şüphe duymaya dayanır. Ayrıca bilimsel bilginin kendine özgü bir terminolojisi vardır; oysa böyle bir terminoloji Kur'ân'da mevcut değildir.

5. Psikolojik Tefsîre Örnekler

Kur'ân, örnek tipleri anlatırken bazen sadece onların genel özelliklerinden bahseder; bazen de bir peygamber veya veli bir zatın şahsında o kişiliği model olarak sunar. İlk olarak örnek modeller inanç bağlamında ele alınarak inananlar (mümin) ve inkarcılar (kafir ve münâfık) olmak üzere iki gurup halinde değerlendirilir. İkinci olarak da Kur'ân'da inanca hiç değinilmeksizin bazı olumlu ve olumsuz kişilik özelliklerinden bahsedilir. Kanaatimize göre böyle bir genellemenin yapılması, müminin bazı olumsuz özelliklere; kafirin de bazı olumlu özelliklere sahip olmasıdır. Bu bölümde inanç bağlamında kişilikler hakkında bilgi verilecektir.

Kur'ân, insanları inanç yönünden üçe ayırmıştır. Bunlar müminler, kafirler/müşrik ve münâfıklardır. Bu üç kişilik diğer kişiliklerden temel özellikleriyle ayrılmaktadır. Kur'ân, pek çok yerde bu üç kişiliğe vurgu yapmaktadır. Sözgelimi Kur'ân'ın ilk âyetleri diyebileceğimiz Bakara sûresinin başında üç tipi arka arkaya, hemen işin başında ele alır. Aynı zamanda bu üç kişilikle alakalı -mahiyetinde değişik konular işlense bile- birer sûre de mevcuttur.

⁶² ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, tsz., II, 537-539; Ayrıca bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2005, s 744.

Bunlar 23. sûre “Mü’minûn”, 63. sûre “Münâfikûn” ve 109. sûre olan “Kâfirûn” dur.

Kur’ân’ın yapmış olduğu üçlü tasnif onun inanç ve hidayet rehberi olmasındaki amacıyla aynı doğrultudadır. Sonra bu tasnif, insan kimliğinin oluşumunda, kendisini farklı kılan kimliğini kontrol altında tutmada ve davranışlarını belli yöne sevk etmede inancın önemine işaret etmektedir. Nihai tahlilde Kur’ân, kişiliğin değer kazanmasında en önemli unsurun inanç ve takva olduğuna işaret etmektedir⁶³.

Kur’ân, insanların karakter tahlillerini yaparken çoğu zaman umumî bir “şahsiyet” ve “model” kullanır. O, hâdiseleri ele alırken ederken hususî bir şahsı hedef almaz. Ancak âyetlerden her insan için ya da belli şahıslar için, bazı davranış, inanış ve aldanış biçimlerini sergiler.

5.1 Müminler

Mümin kelimesi “iman”la aynı kökten gelmektedir. Sözlükte güven içinde bulunmak ve korkudan uzak olmak anlamlarına gelen “emn” kökünden türeyen “iman” inanmak ve bir şeyi güvenerek onaylamak anlamlarına gelir⁶⁴. Terim olarak iman, peygamberlerin Allah’tan geldiğini ve onların getirdiği şeylerin din olduğuna inanmaktır. İnanan kimseye de mümin denir⁶⁵.

Kur’ân-ı Kerîm’de, iman kavramı 800’den fazla geçer. Bu kelimeyle bağlantılı olarak müminleri nitelemek ve kalbin şüpheden uzak olarak bilmesi ve inanması mânâsında “yakîn” ve türevleri⁶⁶, huzur ve güven anlamlarına gelen “itminan” kavramları kullanılır⁶⁷. Hadîslerde de imana ayrı bir vurgu yapılmış bundan dolayı hadîs kitaplarında belli bir bölüm açılmıştır. Bu bölümlerin ana fikri imanın en yüksek itaat olduğudur⁶⁸.

Kur’ân’da Allah’a, peygamberlere ve âhîret gününe inananların kurtuluşu erecekleri bildirilir⁶⁹. İman daha çok kalple alakalı bir fiil olmakla beraber⁷⁰ bazı âyetlerde cennetliklerin, imanla birlikte salih amel işleyenlerden

⁶³ Bkz. Hücurât 49/13.

⁶⁴ Feyrûzabâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, Müessesetür’r-risâle, Beyrut 1987, s. 1518.

⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. Sinanoğlu, Mustafa, *DİA*, “İmân” İsam Yay., İstanbul 2000, XXII, 212.

⁶⁶ Bakara 2/4; Mâide 5/50.

⁶⁷ Bakara 2/60; Ra’d 13/28.

⁶⁸ Müslim, “İman” 36.

⁶⁹ Bakara 2/5.

⁷⁰ Hücurât 49/14; Mücâdele 58/22.

olacakları bildirilir⁷¹. Buna göre imanla salih amel arasında sıkı bir ilişki vardır.

Kur'ân-ı Kerîm, hidayete ermiş tiplerin karakter ve genel yapılarını sunarken, onları, bir kısım temel vasıflarıyla açık bir şekilde ortaya koyar. Bu tiplerin en önemli vasıfları, Allah'a, peygamberlerine, âhiret gününe iman etmeleri ve hayatlarını da ona göre düzenlemiş olmalarıdır. Yine onlar Allah'tan başka bir ilaha inanmadıkları için, onun haram kıldığı cana kıyım ve zina etme gibi⁷² haramları işlemez, oruç, namaz, emr-i bi'l ma'ruf ve neyh-i ani'l münker gibi buyrukları da yerine getirirler⁷³. Böylece müminler, iradeye dayalı iman ettikten sonra ilâhî rızaya uygun amelleri de yerine getirirler. Bundan dolayı gerçek müminler, "Allah, anıldığında kalpleri titrer, imanları artar, sadece rablerine güvenir, namazlarını kılar ve mallarını Allah yolunda harcarlar"⁷⁴.

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk âyetlerinde müminlerin başlıca altı kişilik özelliğinden bahsedilir. ﴿ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾ ﴿الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ﴾ ﴿وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ﴾ ﴿أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ *"İşte Kitap! Şüphesiz onda. Rehberdir müttakilere! O müttakiler ki görünmeyen âleme inanırlar. Namazlarını tam dikkatle ifa ederler. Kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden infak ederler. Hem sana indirilen kitabı, hem de senden önce indirilen kitapları tasdik ederler. Âhirete de kesin olarak onlar inanırlar. İşte bunlardır Rableri tarafından doğru yola ulaştırılanlar. Ve işte bunlardır felah bulanlar"*⁷⁵. Yukarıdaki âyette ifade edildiği gibi Allah'a kul ve mümin olmada ilk şart müttaki olmak yani bütün duygu ve düşüncelerini ona vermektir. Sonra gaybe inanıp, Kur'ân öğretilerini pratiğe uygulamak gelmektedir. Bu da namaz ve zekat sayesinde olmaktadır. Namazın ferdî yönü olmakla birlikte sosyal yönü de olup zekatla birlikte diğer insanlarla paylaşmayı ve onlara yardımcı olmayı gösterir. Onlar ayırt etmeksizin kutsal kitapların ve peygamberlerin hepsine ve ahirete inanırlar⁷⁶.

İman edenlerin en önde gelenleri peygamberlerdir. Onlar ilk olarak Allah'a iman etmişler ve davranışlarıyla müminlere örnek olmuşlardır. Bir insan, peygamberlerin Kur'ân'daki tasvirini okurken veya dinlerken onların

⁷¹ Bakara 2/82..

⁷² Furkân 25/68.

⁷³ Tevbe 9/112.

⁷⁴ Enfâl 8/2-4.

⁷⁵ Bakara 2/2-5.

⁷⁶ Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, İnsan Yay., İstanbul 1986, s. 44-45.

kendi devirlerini aştıklarını, yaşadıkları zaman diliminin üstüne çıktıklarını apaçık görebilir. Zaten bu yüzdendir ki onların örnek şahsiyetleri Kur'ân'la ebedileştirilmiştir. Her zaman davranışlarında vakar ve ciddiyetin hâkim olduğu bu örnek insanlar, sürekli Yüce Allah'ın kendilerine yüklediği vazifeyi yerine getirmeye çalışmışlardır. Bunun yanında yeni bir şariat veya ıslah hareketiyle gelen peygamberlere destek olan insanlar da örnek mümin olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bir peygamber, sorumlu olduğu toplumu hak ve hakikate davet ederken, onlar hiç tereddüt etmeden başlarına gelebilecek her türlü zorluğu göğüslemeyi kabul edip "inandık" demişlerdir. Bu durum Kur'ân'da ﴿رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ﴾ "Rabbimiz! Doğrusu biz Rabbinize inanın diye inanmaya çağırılan bir çağırıcıyı işittik de iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bize başışla, kötülüklerimizi ört, canımızı iyilerle beraber al!"⁷⁷ âyetiyle ifade edilmiştir. Bu âyet, peygamberlerin hepsinin insanları hakka, hidayete davet ettiği ve bu uğurda gayret içerisinde bulunduğunu gösterir. Onların, insanları dünya sıkıntılarından kurtarma ve onları dünya-âhiret mutluluğuna kavuşturmak için çalıştıklarına işaret eder⁷⁸. Bunun yanında müminlerin altında ırmakların aktığı, üstünde ağaçların yükseldiği köşklerde, koltuklar üzerinde, mutlu bir şekilde birbirine bakıp, mesrur oldukları cenneti canlandırır. Aynı zamanda bu âyet insanın, kendisini yaratan, dünyaya gönderen ve dünyada her şeyi emrine veren Yüce Allah'ın âhirette de daha güzellerini vereceğini şimdiden hissettirir.

Yüce Allah'ın mezkûr âyetlerle bir mümin tipini resmettiği görülmektedir. O mümin, hayatın sadece bu dünyadan ibaret olmadığını bilir. Bundan dolayı da hep dünya-âhiret dengesine dikkat eder ve bunun sorumluluğunu üzerinde taşır. Olabildiğince alçak gönüllü ve ileri vicdan sahibi bu müminlerin bariz özelliği ﴿وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾ "Onlardan sonra gelenler: "Rabbimiz! Bizi ve bizden önce inanmış olan kardeşlerimizi başışla; kalbimizde müminlere karşı kin bırakma; Rabbimiz! Şüphesiz Sen şefkatlisin, merhametlisin" derler⁷⁹ âyetiyle ifade edilmiştir. Bu âyette ifade edilen mümin son derece yüksek gönüllülük ve diğergamlık örneği sergilemektedir⁸⁰. Bu âyetten anlaşıldığı

⁷⁷ Âl-i İmrân 3/193.

⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, IX, 466; Hâzin, *Lübabü't-te'vil*, I, 333.

⁷⁹ Haşr 59/10.

⁸⁰ Vehbi Efendi, *Hülâsatü'l-beyân*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, XIV, 5853.

kadarıyla aşıptan sonra kıyamete kadar gelecek olan bütün inananlar⁸¹ sadece kendi devrindeki müminleri değil, asırlar öncesinde bir peygambere iman eden insanları da duasına dahil ederek büyük bir vefa örneği sergilemiş olmaktadır. Böyle bir insan, hem kendisine hem iman arkadaşlarına hem de İslâm'a gönül vermiş bütün müminlere dua eder ve onlara karşı kalbinde kin ve nefret oluşmaması için Allah'a yakarış ve niyazda bulunur. Bu yaklaşım, Ona inanan herkesi seven ve Onun nefret ettiği kimselerden de uzaklaşan Allah'a tam teveccüh etmiş bir müminin Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilmesidir.

5.2. Kafirler

Kafir kelimesi "kfr" kökünden türemiş olup Kur'ân'da türevleriyle beraber kırktan fazla yerde kullanılmaktadır⁸². Küfür kelimesi, cahd, işrak, tekzib, zulm ve ism kelimeleriyle de bazen eş anlamlı olarak da kullanılmaktadır⁸³. Küfür hadislerde de genişçe yer almaktadır⁸⁴. Bu hadislerde kafirin nitelikleri, küfür sayılan yanlış inanışları ve kafirin özellikleri yer almaktadır. Yine kafirin kıyamet günü düşeceği duruma ve maruz kalacağı azaba vurgu yapılmıştır⁸⁵.

Kur'ân'da kafirlerin Allah'ı inkar ettikleri⁸⁶, ona oğul isnat ettikleri⁸⁷, yolundan yüz çevirdikleri⁸⁸, ulûhiyetine şirk koştukları⁸⁹, Allah'ın âyetlerini⁹⁰, peygamberlerini yalanladıkları⁹¹, Hz. Peygamber'in bildirdiklerini, Kur'ân'ı⁹², melekleri⁹³, öldükten sonra dirilmeyi⁹⁴ ve âhireti⁹⁵ inkar ettikleri belirtilmiştir.

⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXIX, 509; Ebussuud, *İrşadü aklî's-selim ila mezay-ı kitabî'l-kerim*, Dâru İhyâit-trâsî'l-Arabî, Beyrut ts., VII, 230, 231.

⁸² Bkz. M. F. Abdülbakî, *Mu'cem*, "kfr" Dâru'l-kütübî'l-mısriyye, Beyrut 1945.

⁸³ Abdülbakî, *Mu'cem*, s. 269.

⁸⁴ Wensinck, A. J. *Mu'cem*, "kfr" Matbatü Brill, Leiden Hollanda 1943.

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 229; Buhârî, "Tefsîr" 1/25; Müslim, "Münâfikûn" 54; Tirmizî, "Cehenem" 3.

⁸⁶ Nisâ 4/136; Tevbe 9/54; Nahl 16/106.

⁸⁷ Mâide 5/72, 73; Tevbe 9/30.

⁸⁸ Nisâ 4/167.

⁸⁹ Âl-i İmrân 3/151; Beyyine 98/1, 6.

⁹⁰ En'âm 6/39; Enfâl 8/31.

⁹¹ Nisâ 4/42; Yûnus 10/2; Ra'd 13/42, 43.

⁹² İsrâ 17/41; Meryem 19/73, 77; Enbiyâ 21/ 2, 3.

⁹³ Nisâ 4/136.

⁹⁴ Yâsin 36/78, 79.

⁹⁵ A'râf 7/45; Hüd 11/7, 19.

Kur'an'da pek çok âyette kafirlerin temel kimliklerine vurgu yapılmaktadır. Onların en belirgin özellikleri inançta, ibadetlerde, sosyal ilişkilerde, aile ilişkilerinde, yaratılıştta, reaksiyonerlikte ve akılsal kimlikte ortaya çıkmaktadır.

Onlar tek Allah'a, peygamberlere, kitaplara, âhirete, dirilişe, hesap ve mizana inanmazlar; bunun yerine akledemeyen, konuşamayan ve kendi eserleri olan putlara taparlar. Bunu sırf gelenekten dolayı, ona sıkı sıkıya bağlı kalarak akıllarını kullanamadıkları için ya da inanmadıkları için kalplerinde küfre ve sair masivaya karşı muhabbetin oluşmasından yaparlar⁹⁶. Onların amacı sadece atalarının yolunu kuru kuruya taklit etmektir⁹⁷. Günümüzde bunu bir akım, ideolojiye veya felsefeye körü körüne bağlananlarda görmek mümkündür. Bundan dolayı Kur'an onları ﴿حَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ "Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır ve büyük azab onlar içindir"⁹⁸ ifadeleriyle tanıtmaktadır. Hatem ifadesinden yola çıkacak olursak onlar geri dönüşü mümkün olmayacak şekilde bütün duygu ve azalarını imana kapamışlar⁹⁹, Allah'ın müminlere verdiği nimetleri kıskanır, kin besler ve onlara zarar verir olmuşlardır. Mevdûdî, duyguların mühürlenme olayını, din konusunda aleyhte ön yargıda bulunma ve bunun da daima beslenmesi, bir insanın hiçbir zaman gerçeği görememesi olarak açıklar. Bu da sünnetullah olduğu için mühürleme olayı Allah'a izafe edilmiştir¹⁰⁰.

Kur'an, karakter tahlilleri yaparken kafirlerle ilgili ümitsiz tabirini kullanmaktadır. Bundan dolayı dinî literatürde ümitsizlik kafirin değişmez bir vasfı olarak kullanılmaktadır. Meselâ bu durum bir âyette şöyle ifade edilmiştir: ﴿وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يُتُوسَا﴾ "Ona bir zarar dokununca hemen umutsuzluğa düşer"¹⁰¹. Kâfir, küçük bir zarara maruz kaldığında hemen dünyası yıkılır altüst olur¹⁰². Bundan dolayı ümitsiz olan bir müslüman, elbette sağlam bir mümin olamaz. Bir sonraki âyette geçen شَاكِلِيَّة/ şakile kelimesi de bunu desteklemektedir. Çünkü Hâzin'in (ö.725/1324) rivayetine ve Beydâvî'ye

⁹⁶ Ebû Saîd Nasîrüdî Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beydâvî, *Envâr-ut-tenzîl ve esrâr-ut-te'vîl*, thk. Muhammed Abdürrahman, Dâru ihyâi't-türâsî'l-Arabî, Beyrut h. 1418, I, 42; Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, I, 82.

⁹⁷ Vehbi Efendi, *Hülâsatü'l-beyân*, I, 51.

⁹⁸ Bakara 2/7.

⁹⁹ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dâru't-Tunûsiyye, Tunus 1984, I, 254.

¹⁰⁰ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, s. 47.

¹⁰¹ İsrâ 17/83.

¹⁰² İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XV, 191.

(ö.685/1286) göre شَاكِلِيَّة/şakile ruh/nefis anlamına gelmektedir¹⁰³. Dolayısıyla kimin rûhu, cevheri iyi olursa onun davranışı iyi olur, iyi olmazsa da kötü olur. Taberî'nin (ö.310/923) bazı rivâyetlerine göre ise شَاكِلِيَّة/şakile din anlamına gelmektedir¹⁰⁴. Ve inanmayanlar hemen ümitsizliğe düşmektedir.

5.3. Münâfıklar

N-f-k kökünden türemiş bir sıfat olan münâfık kelimesi, bir şeye inanmadığı ve kabul etmediği halde kendisini inanmış gösteren kişi demektir. Münâfık dinin bir kapısından girip diğerinden çıkan çifte şahsiyetli kişidir¹⁰⁵.

Nifâk kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de değişik versiyonlarıyla kullanılmıştır. Bunlardan kök halinde/masdar üç, fiil olarak iki ve münâfık olarak da yirmi yedi âyette geçmekte olup, beş yerde de müennes sigasıyla birlikte kullanılmıştır¹⁰⁶.

Kur'ân'da pek çok âyette mümin ve kafirden sonra inanç yönünden üçüncü bir kişilik olarak münâfıklardan bahsedilir. Münâfık kelimesinin geçtiği âyetlerde, onlar itikâdî anlamda bozuk bir inanişâ, psikolojik ve ahlaki olarak da tutarsız kişilikler olarak tanıtılır. Onların Allah'a, Peygamberler'e ve müminlere karşı tutumlarının nasıl olduğunu ve toplumsal hayattaki yerlerini bu âyetlerde açık bir şekilde görmek mümkündür

Kur'ân-ı Kerîm'e bakıldığında münâfık kelimesinin iki farklı kişilik için kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki mutlak münâfıklardır ki olduklarının tersi bir kişilik olarak tezâhür eden, iki yüzlü, mürâi tiplerdir¹⁰⁷. Diğerleri ise zihin karışıklığı, rûh bozukluğu içerisinde bocalayıp duran insanlardır¹⁰⁸.

Kur'ân'da münâfıkların psikolojik özellikleri ile ilgili olarak bazı tasvirleri yapıldığı görülmektedir. Onların yapmacık mükemmel tavırlarının aksine korkak¹⁰⁹, yalancı, cimri, kibirli¹¹⁰, gösteriş meraklısı, menfaat için ibadet ettikleri bunda da isteksiz oldukları¹¹¹, ekonomi ve sosyal hayatta fesat oluşturdıkları¹¹², devamlı kötülük peşinde oldukları¹¹³, alaycı olmaları¹¹⁴, yardım

¹⁰³ Hâzin, *Lübabü't-te'vîl*, III, 144; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 265.

¹⁰⁴ Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, XVII, 541.

¹⁰⁵ İsfehânî, *Müfredât*, I, 819; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, X, 357.

¹⁰⁶ Bkz. Abdülbakî, *Mu'cem*, "nfg".

¹⁰⁷ Bkz. Bakara 2/8.

¹⁰⁸ Nisâ 4/137, 143; Tevbe 9/44, 45.

¹⁰⁹ Tevbe 9/56, 57; Muhammed 47/20, 21; Haşr 59/11-13; Münâfikûn 63/4.

¹¹⁰ Tevbe 9/67; Münâfikûn 63/1, 5.

¹¹¹ Nisâ 4/142.

¹¹² Bakara 2/205.

sever olmamaları¹¹⁵, kindar olmaları¹¹⁶, günah, düşmanlık ve gizli komplolar düzenledikleri ifade edilmektedir¹¹⁷.

Onlar inanmadıkları halde şöyle derler: ﴿مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَيَأْتِيَوْمَ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ﴾ “Allah’a ve âhiret gününe inandık” diyenler vardır¹¹⁸. Bunu onlar, içlerinde hastalık olmasından dolayı¹¹⁹ sırf ganimetten pay elde etmek, Müslümanların sahip oldukları bazı imkan ve avantajlardan yararlanmak için ya da kendilerini bazı korkularından güvenceye almak için yaparlar.

Her ne kâdar burada nifak kelimesi ve müştakları geçmese de Beydâvî’ye göre bu âyet münâfıkların bazı özelliklerini ortaya koymak için nazil olmuştur. Münâfık, kâfir ile mümin arasında bir fırkadır. Onlar zahirde inanmış görünürler fakat gerçekte mümin değildirler. Bunlar ikiyüzlü oldukları için cehennemin en alt tabakasına konulacaklardır¹²⁰. Âyette ifade edilen bu tip insanlar, inanıyor gibi gözüdürler fakat kendi toplumuna dönüp, kendi yandaşları ile baş başa kaldıkları zaman değişik bir ifade sergilerler. Bunlar, “Allah’a ve âhirete inandık” derler ancak aslında onlar Allah’a da, âhirete de inanmış değildirler. Nitekim bu tipler ikiyüzlüdür, müraidir ve “inandık” demelerinde asla samimî değildirler. Yakınlarını sayıp nazara vermekle inanıyor gibi gözüdürler, ama hakikatte bunlar, ﴿مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ﴾ “Arada bocalayıp dururlar. Ne bunlara (başlanırlar) ne de onlara”¹²¹. Bu ikiyüzlü, münâfık tiplerin öyle sabit bir kişilikleri, düşünceleri yoktur¹²². Öyle kararlı, esaslı ve sabit kişilikleri de olmayınca bunlar etrafına emniyet ve güven telkin edemezler. Hâzin’in ifadesiyle bunlar, kelimenin tam manâsıyla gününü gün eden, renksiz, daha doğrusu her renge giren bir karar üzere sebat edemeyen tiplerdir. Menfaatlerine göre bazen orada, bazen burada; bazen müminler arasında, bazen de kâfirler arasındadırlar¹²³. İki yüzlülükleri sebebiyle onların psikolojik yapıları bozulur. Bu bozuk yapı içerisinde onlar, iki yüzlüklerinin bir müddet başarılı sonuçlar verdiğini görünce, onun etkin ve başarılı bir yol olduğuna inanıp dört elle ona sarılırlar¹²⁴.

¹¹³ Tevbe 9/67.

¹¹⁴ Tevbe 9/65, 79.

¹¹⁵ Münâfıkûn 63/7.

¹¹⁶ Âl-i İmrân 3/119.

¹¹⁷ Mücâdile 58/8; Bkz. Nisâ 4/108.

¹¹⁸ Bakara 2/8.

¹¹⁹ Bkz. Bakara 2/10.

¹²⁰ Beydâvî, *Envâru’t-tenzil*, I, 43; Seyyid Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, I, 84.

¹²¹ Nisâ 4/143.

¹²² İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, V, 241; Seyyid Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, I, 84..

¹²³ Hâzin, *Lûbabü’t-te’vîl*, I, 440.

¹²⁴ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, s. 47.

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ﴾
 ﴿قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ﴾
 “Ne zaman onlara: “Yeryüzüne fesat saçmayın!” denilse
 “Biz sadece barışçımız, ortalığı düzeltmekten başka işimiz yok!” derler”¹²⁵.
 Onlara “Yeryüzüne fesat saçmayın!” denilirken onların bütün suç ve iki yüz-
 lülükleri zincirleme olarak hatırlatmaya matuftur. Onlar ikaz edildikten son-
 ra hemen imana davet edilir.

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ﴾
 “Ne zaman onlara: “Şu güzel insanların iman ettiği gibi siz de iman edin” denilse
 “Yani o beyinsizlerin inandıkları gibi mi inanalım?” derler. Asıl beyinsizler
 kendileridir de farkında değiller”¹²⁶. Onlara iman edenler gibi sizde iman
 edin denilince, onlar “Yani o beyinsizlerin inandıkları gibi mi inanalım?” der-
 ler. Onların ayıp ve kusurları böylece deşifre edilince bir kısmı iman eder bir
 kısmı da iman etmez. Onların müminleri beyinsiz olarak adlandırmaları, din
 konusunda ihlaslı davranıp varını yoğunu feda etmeleridir. Oysa onlara göre
 asıl mesele menfaati korumaktır, menfaatini koruyamayanlar akılsızdır¹²⁷.

Kur’ân, münâfıkların rûh hallerini ve psikolojik durumu diğer âyetler-
 de şöyle anlatmaktadır: ﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا﴾
 “Bunların hali, o kimsenin haline benzer ki aydınlanmak için bir ateş yakar”¹²⁸. ﴿أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ﴾
 ﴿وَرَعْدٌ وَبُرُقٌ﴾
 “Yahut onların durumu gökten sağnak halinde boşanan ve içinde
 yoğun karanlıklar, gök gürlemeleri ve şimşekler bulunan yağmura tutulmuş
 kimselerin durumuna benzer”¹²⁹. Yüce Allah, bardaktan boşalırcasına yağ-
 mur, şimşek ve gök gürültüsü temsiliyle onların telaşlı, heyecanlı ve endişeli
 psikolojik hallerini ortaya koyar. Onların bu telaşı münâfıklıklarının ortaya
 çıkması, teşhir olması ve menfaatlerini kaybetme korkusundandır.

SONUÇ

Bu araştırmada psikolojik tefsîrin tanımı, alanı, gerekliliği, faydaları ve
 olası zayıf yönleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Psikoloji ilminin kendi geli-
 şimini tamamlamasından sonra, modern zamanın insanı üzerinde ciddi etki-
 si olmuştur. Ahlak, değerler eğitimi ve din psikolojisi gibi pek çok ilim alanı
 da bu ilimden etkilenmiş ve istifade etmiştir. Psikolojik tefsîr de psikolojinin
 kendini tamamlamasıyla ortaya atılmış bir ilmi isimlendirmedir. İlk dönem

¹²⁵ Bakara 2/11

¹²⁶ Bakara 2/13

¹²⁷ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur’ân*, s. 47.

¹²⁸ Bakara 2/17.

¹²⁹ Bakara 2/19.

tefsîrlerinde bu alanda uğraşlar verilse de bu isimlendirme kullanılmadan yapılmıştır.

İnsanların modern zamanın çıldırtıcılığı altında benini arama çabasında psikoloji önemli bir kurtuluş alanıdır. Ancak insanı insanın dar ufkuyla tanımaya çalışmak, yeterli sonucu vermemekte ve sıkıntıları gidermemekte bazen de yeni sıkıntılar doğurmaktadır. İnsanı yaratanın, insanı insandan daha iyi tanıyacağından yola çıkarak, İlahî hitabın insanı daha iyi tanıtacağı ve sıkıntılarını çözüm bulacağı bir gerçektir. Bu nedenle bir psikolojik tefsîr ilmine ihtiyaç duyulmaktadır. Hem psikoloji hem de tefsîr alanının da yetkin insanlarla oluşturulacak bir ekiple bir tefsîr çalıştayının yapılması kanaatimizce çok faydalı olacaktır. Psikoloji ilminin çıkmazlarını ve ikilemelerini ilahî olan bilgilerle bertaraf edilebileceği, yeni ufuklar açacağı ve insana yeni bir bakış açısı getireceğini düşünmekteyiz. Bu çalıştayın her iki ilmin uzmanlarıyla baş başa vererek yapılması şartı olmalıdır. Çünkü birinin zayıf kalması, arzu edilen başarıyı getirmeyecektir.

Ancak her ilmi tefsîr de olduğu gibi, psikolojik tefsîrin de en büyük sıkıntısı, nassın değişmezliği ile bilimin değişkenliği ve sürekli yenilenme ihtiyacını örtüştürmek, mezcetmektir. Bu sıkıntı da ancak ciddi çalışmalarla ve işin uzmanlarıyla giderilebilir.

Psikolojik tefsîrde en büyük sıkıntılardan biri metodoloji eksikliğidir. İlk dönemden itibaren bütün tefsîrlerde özellikle tasavvufî tefsîrlerde psikolojik tahlillere sıkça yer verilmiştir. Son dönem tefsîrlere bakıldığında ise Seyyid Kutub, İbn Aşûr ve Mevdûdî'nin bu konudaki gayretleri ortadadır. Konulu veya bilimsel olarak psikolojik tefsîr alanında verilen eserlerin sayısı da bir hayli fazladır. Buna ahlak, din eğitimi ve din psikolojisi alanındaki çalışmalar da eklenince liste biraz daha kabarmaktadır. Dolayısıyla psikolojik tefsîr alanındaki çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır. Fakat psikolojik tefsîrin metodolojisi hakkındaki çalışmalar ise yok denecek kadar az olduğu gibi tefsîr bölümü çalışanlarının çoğunluğu da bu alana biraz yabancıdır. Özellikle tefsîr usulü müellifleri ve ulûmu'l-Kur'ân yazarlarının tefsîr çeşitlerinden psikolojik tefsîre hiç yer ayırmamalarının ya da bir iki satırla geçişmelerinin ardındaki gerçek sebep de budur. Hal böyle iken bu alanın meraklıları, psikolojik tefsîr ve metodolojisi hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler, bu alandaki çalışmaların eksikliğinden de şikayet etmektedirler. Bu nedenle psikolojik tefsîrde metodoloji sorunun çözülmesi ilk yapılacaklar arasında olmalıdır. Bu alana ilgi duyan tefsîr ve psikoloji uzmanları yapacakları çalıştaylarla bir metodoloji oluşturmaları, yapılacak çalışmaları da kolaylaştıracaktır.

Ayrıca son dönemde Psikolojik tefsîr alanında azımsanmayacak kadar bir literatür oluşmuştur. Ancak bunların İslam ahlakı, din psikolojisi ve din eğitimi araştırmalarıyla karıştırılmaması lazımdır. Her psikoloji ve Kur'ân adını taşıyan eser psikolojik tefsîr olarak kabul edilmemelidir. Metodoloji probleminin çözülmesinden sonra yapılacak ilk şey, psikolojik tefsîr alanında bir literatür çalışması oluşturulmasıdır. Asıl ve yardımcı kaynaklar belirlenmeli, bu alanda çalışma yapmak isteyenlere ulaşabilecekleri bir kaynak listesi sunulabilmelidir.

Bu makale ile psikolojik tefsîr konusuna dikkat çekmeyi ve bu konuda farkındalığı artırmayı umuyoruz. Kendini bir türlü çözemeyen insanın Kur'ân ile özünü daha iyi tanıyacağını, içindeki problemlere çözüm bulacağına inanıyoruz. İnsanın mutluluğu için uğraş veren psikolog ve psikiyatrların da bu çalışmalardan faydalanarak, hastalarına daha kolay rehberlik edeceklerini düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

Abdulfettah Tabbâra, *İlmin Işığında İslâmiyet*, çev. Mustafa Öz, Kalem Yayınevi, İstanbul 1977.

Abdulfettah Tabbâra, *Kur'ân ve Modern İlim*, çev. Celal Yıldırım, Uysal Kitabevi, Konya tsz.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Dâru sadr, Beyrut ts.

Ardoğan, Recep, *Kur'ân ve İnsan Psikolojisi*, İlkadım Kitapları, Ankara 1998.

Arvasi, S. Ahmed, *Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz*, Burak Yay., İstanbul, tsz.

Ateş, Süleyman, *İslâm'a İtirazlar ve Kur'ân-ı Kerim'den Cevaplar*, Emel Matbaası, Ankara 1971.

Ay, Mehmet Emin, *Din Eğitiminde Mükâfat ve Ceza*, Nil Yay., İzmir 1994.

Aygün, Abdullah, "Şâtıbî'nin Kur'ân'ın Ümmiliği ve İlmî Tefsîr Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Usûl: İslâm Araştırmaları*, sayı: 7, 2007.

Bayraklı, Bayraktar, "Kur'ân ve Eğitim", *Kur'ân ve Tefsîr Araştırmaları - I Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, İstanbul, 2000.

Beydâvî, Ömer b. Muhammed, *Envâru't-tenzîl ve esrârut-te'vîl*, thk. Muhammed Abdürrahman, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut h. 1418, I, 42.

Buhârî, Ebû Abdillâh b. İsmail, *Sâhîhu'l-Buhârî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul t.s.

- Cemal Mâdî, Ebu'l-Azâim, *el-Kur'ân ve's-sıhhatü'n-nefsiyye*, Kahire 1994.
- Cengil, Muammer, *Kur'ân-ı Kerim'deki Nefs Kavramına Psikolojik Bir Açıdan Yaklaşım*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2005.
- Certel, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Andaç Yay., Ankara 2003.
- Cevdet Said, *Değişim Rüzgârları*, çev. Muzaffer Marangozoğlu, Pınar Yay., İstanbul 2005.
- Çamdibi, H. Mahmut, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, Marmara Üniversitesi İlah. Fak. Vakfı Yay., İstanbul 1994.
- Çiçek, Halil 20. *Asırda Kur'ân İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yay., İstanbul 1996.
- Demirci, Muhsin *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Marmara Üniversitesi İlah. Vakfı Yay., İstanbul 2008.
- Demirci, Muhsin, *Konulu Tefsîr'e Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, (thk. Hüseyin Selim Esed), Dâru'l-me'mûn li't-türâs, Dimeşk 1984.
- Ebussuud, *İrşadü aklî's-selim ila mezay-ı kitabî'l-kerim*, Dâru ihyâi't-trâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.
- el-Ânî, Nizâr, *el-İslâm ve İlmu'n-nefs*, Mektebu't-tevzî' fi'l-âlemi'l-Arabî, Beyrut 2008.
- Emin el-Hûlî, *Kur'ân Tefsîrinde Yeni Bir Metot*, çev. Mevlüt Güngör, Kur'ân Kitaplığı, İstanbul 1995.
- Eren, Cüneyt, "Kur'ân-ı Kerim'in İ'câz Çeşitleri", *Diyanet İlmî Dergi*, sayı: 46/3, Ankara 2010.
- Erich Fromm, *ed-Dîn ve tahlîlü'n-nefs*, çev. Fuat Kamil, Mektebetü garîb, Beyrut 1977.
- Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ankara 1996.
- Fersahoğlu, Yaşar, *Kur'ân'da Zihin Eğitimi*, Marifet Yay., İstanbul 1996.
- Feyrûzabâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetür'r-risâle, Beyrut 1987.
- Gülçür, Musa Kâzım, *Kur'ân'da Karakter Eğitimi*, Işık Yay., İzmir 1994.
- Gürses, İbrahim, "Elmalılı Tefsîrinde Psikoloji Konuları" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1990.
- Güven, Şahin, *Çağdaş Tefsîr Araştırmalarında Konulu Tefsîr Metodu*, Şûrâ Yay., İstanbul 2001.
- Hâzin, Alaüddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim, *Lübâbü't-te'vîl*, thk. Muhammed Ali Şahin, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1415h.

- Hökelekli, Hayati, *İslâm Psikolojisi Yazıları*, Dem Yay., İstanbul 2009.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dâru't-Tunûsiyye, Tunus 1984.
- İbrahim Gürses, "Elmalılı Tefsîri'nde İnsan ve Davranışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, 2001.
- James, William, *The Principles of Psychology*, Cosimo Classic Inc., New York 2007.
- Kahraman, Ferruh, *Kur'ân'da Karakter Tasvîri*, Tibyan Yay., İzmir 2014.
- Kardavi, Yusuf, *Müslümanın Temel Kültürü*, çev. Mehmet Ali Seracedin, Risale Yay., İstanbul 2007.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, "Kur'ân'ın Psikolojik Tefsîri", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, sa. 1, Malatya 2011.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'ân'da İman Psikolojisi*, Yalnızkurt Yay., İstanbul 1996.
- Kâsimî, Muhammed Cemâluddîn, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut 1994.
- Kılıç, Sadık, *Fıtratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.
- Kırca, Celal, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'ân'a Yönelişler*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1993.
- Kırca, Celâl, *Kur'ân ve Bilim*, Marifet Yayınları, İstanbul 1996.
- Kırca, Celâl, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri*, Marifet Yay., İstanbul 1989.
- Koç, Ahmet, *Kur'ân'da İnsan ve Hz. Muhammed*, Rağbet Yay., İstanbul 2005.
- Köse, Ayhan, *Türkiye'de Psikoloji ve Din Psikolojisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2008.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Kutub, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*, çev. Bekir Karlığa, İşaret Yay., İstanbul 1992.
- M. F. Abdülbakî, *Mu'cem*, "kfr" Dâru'l-kütübi'l-mısıriyye, Beyrut 1945.
- Mehmetoğlu, Yurdagül, *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi*, Rağbet Yay., İstanbul 2001.
- Merâğî, Ahmed Mustafâ, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, İnsan Yay., İstanbul 1986.
- Muhammed Gazali, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, çev. Emrullah İşler, Sor Yay., Ankara 1993.

Mustafa Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, çev. Salih Özer, Fecr Yay., Ankara 1998.

Müslim, Ebu'l-Huseyn, *Sahîhi Müslim*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul tsz.

Nasr, Seyyid Hüseyin *Bilgi ve Kutsal*, çev. Yusuf Yazar, İz Yay., İstanbul 1999.

Nasr, Seyyid Hüseyin, *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, çev. Şehabeddin Yalçın, İnsan Yay., İstanbul tsz.

Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm İdealler Gerçekler*, çev. Ahmet Özel, İz Yay., İstanbul 2009.

Nesefî, Abdullah İbn Ahmed, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, Dâru'n-nefâis, Beyrut 1996.

Nesefî, Ebü'l-Berekat *Medârikü't-tenzîl ve hakaikü't-te'vîl*, Dâru'l-kelemi't-tayyip, Beyrut 1998, I, 47.

Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun 2000.

Plotnik, Rodtabei, *Psikolojiye Giriş*, çev. Tamer Geniş, Kaknüs Yay., İstanbul 2009.

Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-ğayb*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut h.1420.

Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-tefâsîr*, Dâru'l-fikr, Beyrut, tsz.

Sânî, Hasan Muhammed “İlmü'n-nefsi'l-İslâm: Beyne'l-ilmî ve'd-dîn”, *Mecelletü külliyyeti't-terbiye: et-Terbiyetü ve ilmü'n-nefs*, sayı: 17/2, Kâhire 1993.

Seber, Abdulkerim, “Konulu Tefsîr Metodunun Teorik ve Pratik Problemlerine Dair Bazı Çözüm Önerileri”, *D.E.Ü.İ.F. Dergisi*, sayı: 30, 2009.

Sert, Hüseyin Emin, *Kur'ân'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge Yayınları, İstanbul 2003.

Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, Dâru'ş-şurûk, Kahire 1997.

Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, çev. Mehmet Yolcu, Çizgi Yayınları, İstanbul 1991.

Sinanoğlu, Mustafa, *DİA*, “İmân” İsam Yay., İstanbul 2000.

Soysaldı, Mehmet, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân ve Tefsîri*, Fecr Yayınevi, Ankara 2001, s. 310.

Şanver, Mehmet, “Dinî Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'ân'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: I, Bursa 2001.

Şanver, Mehmet, *Kur'ân'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yay., İstanbul 2001.

Şarâvî, Muhammed Mütevellî, *Kur'ân Mucizesi*, çev. M. Sait Şimşek, Esra Yay., Konya 1993.

Şen, Asiye, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre İnsanın Psikolojik Yapısı (Razi'nin Mefatihü'l-Gayb Tefsîri Çerçevesinde)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2003.

Taberânî, Eyyûb el-Lâhî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, (thk. Muhammed b. Ahmed Tahhan), el-Mektebetü'l-meârif, y.s. 1985.

Tarhan, Nevzat, "Modern Psikoloji ve Din", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, sayı: 3, İstanbul 2006.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen-ü Tirmizî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul ts.

Uludağ, Süleyman, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2007.

Vehbi Efendi, *Hülâsatü'l-beyân*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966.

Watson, John, *Psychological Review*, "Psychological As The Behaviorist Views It", Washington, sayı 20.

Wensinck, A. J. *Mu'cem*, "kfr" Matbatü Brill, Leiden Hollanda 1943.

Yılmaz, Ali "Kur'ân'a Göre İnkârın Psikolojik Tezâhürleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, sayı: 20, Erzurum 2003.

Yılmaz, Hasan, "Kur'ân'da Her Konu ve Bilgi Var mı? –Genel Bir Bakış–" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 26, Erzurum 2006.

Zindanî, Abdulmecid, *Kur'ân ve Kâinat Âyetleri Işığında Tevhid*, çev. Abdulhadi Timurtaş, Nida Yay. İstanbul 2009.

Zindanî, Abdulmecid, *Kur'ân'da İlmî Mucizeler*, çev. Resul Tosun, Kayıhan Yay., İstanbul tsz.

تفسير علم النفس

يعتبر المدخل النفسي في تفسير القرآن الكريم مدخلا جديدا . ويزيد الاهتمام به يوما بعد يوم . وعلى الرغم من وفرة عدد الكتب المؤلفة فيه إلا أن أصوله قليلة جدا . ويدخل هذا التفسير ضمن التفسير الموضوعي للقرآن الكريم . ويرتكز هذا المدخل النفسي في التفسير على قواعد أصول التفسير المعتمدة ونظريات علم النفس الحديثة . يحاول هذا المدخل أن يقدم تعريفاً عن التفسير النفسي؛ موضوعه، وأهميته، وسبب ندرة أصوله ثم يقوم بتقديم بعض النماذج التطبيقية بداية من سورة البقرة .

الكلمات المفتاحية: القرآن الكريم، التفسير، علم النفس، أصول، موضوعي، التفسير العلمي .